

ATATÜRK DÖNEMİ MİLLİ EMNİYET HİZMETLERİ TEŞKİLÂTI İSTİHBARAT RAPORLARINDA HATAY MESELESİ

Dr. HAMİT PEHLİVANLI *

GİRİŞ

Milletlerarası ilişkilerin bir dışarıya akseden açık tarafı, bir de gözükmeyen sütre gerisi vardır. Sütre gerisini dışışleri yetkilileri, çok az sayıda bir kısım devlet görevlileri ve bir de gizli servis elemanları bilebilirler. Hatta hadiselerin olgunlaşmasını, yön değiştirmesini taraf ülkelerin kendi arzuları doğrultusunda gelişmelerini sağlamada en büyük pay sahiplerinin başında istihbarat teşkilâtları gelmektedir. Bu kuruluşlar olaylar hakkında en doğru bilgileri, ulaştırılması güç bilgileri toplar ve yetkililere ulaştırır. Onlardan aldıkları talimatlar çerçevesinde olayları yönlendirir. Bunun için de propaganda yaparlar, her türlü yolu deneyerek hadiseleri kendi inisiyatiflerine almaya gayret ederler. Karşı ülkenin yanlış politikalar oluşturmasına, stratejiler tesbitine katkıda bulunacak yeni haberler, eksik bilgiler yaymak suretiyle kendi amaçlarına hizmet ederler. İkinci Dünya Harbi yıllarında klasik istihbarat anlayışında büyük ölçüde değişimler göze çarpmaktadır. Top yekûn harp kavramına bağlı olarak top yekûn casusluk anlayışı da ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre sadece askerî istihbarat ile yetinilmemeli, her alanda bilgi toplanmalıdır. Bu bakımdan Birinci Dünya Harbinde orta seviyede bulunan istihbarat servisinin yerini İkinci Dünya Harbi'nde muazzam işler gören servisler aldı. Bu stratejiyi ilk defa ve başarı ile uygulayanlar ise Almanlar oldu. Naziler top yekûn casusluk prensiplerine göre çalıştılar ve büyük ölçüde de başarılı oldular. Bu yeni anlayışa göre bir memleketin başında bulunanlar muhasımların askerî ve diğer her türlü, kuvvetini öğrenebilmeli ve onların mukavemet derecelerini hesaplayabilmelidirler. ¹ Bu kadar karmaşık ve ciddi bir iş olan İstihbaratın önemini de Napolyon "Bir casus yerinde ve zamanında cephedeki binlerce askere denktir." diyerek veciz bir şekilde açıklamıştır. ²

* Yrd.Doç.Dr. Kırıkkale Ün. Fen. Edb. Fak. Yakınçağ ABD.

1 Curt Riess, **Topyekûn Casusluk** (çev. Bediâ Avundak Arda), Ankara 1958, s.1-2

2 Feridun Akkor, **Casuslar Çarpışıyor**, Ank. 1966, s.5

İşte Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devleti yönetenler de dünyada meydana gelen bu ve benzeri gelişmelere bîgâne kalmamışlardır. Osmanlıdan kalan ve İstiklâl Harbi yıllarında bir takım düzenlemelerle oluşturulan istihbarat kuruluşlarımız fonksiyonların icra ettikten sonra ortadan kaldırılmışlardır. Bu istihbarat teşkilâtının gereksizliği veya bir daha kurulmayacağı manasında değildir. Nitekim bunun böyle olmadığı çok kısa bir süre sonra anlaşılacaktır. Zira 5 Ocak 1927'de Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı Ankara'da kurulmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz yeni istihbarat anlayışının teorisyenlerinden ve uygulayıcılarından olan Alman Walter Nikolai bu teşkilâtın kurucularından ve eğiticilerindedir. Bu da bize yeni teşkilâtın temellerinin ve stratejilerinin en ileri seviyelerde belirlendiğinin ip uçlarını vermektedir.

Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı'nın Türkiye'nin içerde ve dışarda birçok meselesiyle uğraşmış olduğu muhakkaktır. Bizim burada üzerinde duracağımız mesele Misak-i Milli sınırları içerisinde olmasına rağmen çeşitli sebeplerden sınırlarımız dışında kalan Hatay meselesidir. Bu mesele 1936 yılından itibaren Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin havasına hakim olmuş ve üç yıl sonra bir çözüme ulaşana kadar zaman, zaman bir buhrana yol açabilecek bir hüviyet kazanma eğilimi dahi göstermiştir.³ Misak-ı Milli sınırlar içinde bulunan Hatay'ın bu sınırlar dışında sürekli kalmasına mani olmak için her şeye başvuruluyordu. Bu bakımdan MAH Adana Bölge Başkanlığı⁴ devamlı Suriye ve Hatay'dan bilgiler topluyor, Ankara'ya ulaştırıyor ve yeni stratejiler üretilmesine yardımcı oluyordu. Türkiye, Fransa ve dolayısıyla Suriye tehdidini her hakükârda bertaraf etmeyi düşünüyordu.⁵ Ancak biz burada ne bu meselenin uluslararası ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin dış politikasındaki yerini ortaya koyacağız ne de Hatay tarihini yazmaya çalışacağız. Bizim burada maksadımız Hatay meselesinin uluslararası ilişkiler boyutunu veya tarihini yazmak olan araştırmacılara işin perde arkasına uzanan, olayları yakından takip

³ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s.157.

⁴ "...Adana'daki MAH Teşkilatı Sorumlusu Mahcup Bey'dir. "Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ank. 1978. s.96

⁵ Dr. Abdurrahman Melek'in anlattıklarından Türk Gizli servisinin kurulduğu ilk yıllardan itibaren Hatay ile ilgilendiği anlaşılmaktadır. Melek, "Adana'daki arkadaşlarım vasıtasıyla bir zat ile tanıştım. Bu zat oradaki Milli Emniyet Teşekkülünün devamıyla meşgul olması hususunu temin etti" demektedir. Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara 1986. s.10.15.

ederek karar alıcılara ulaştıran istihbaratçıların topladıkları bilgileri içeren istihbarat raporlarını sunarak katkıda bulunmaktadır. Tehditleri herkesten önce algılayan ve bunları yetkililere vaktinde ulaştıran gizli servisin sunduğu bu raporlar oldukça önemlidir. Bu bilgilerin mevsuk olanları olabileceği gibi, eksik ve yanlış olanları da söz konusudur. Ancak her ikisi de önemlidir. Çünkü doğru olanlar ilgililer tarafından değerlendirilerek yerini bulmuştur. Mevsuk olmayanlarda teşkilâtın çalışmasını, bazı olayları atlamasını ortaya koymak bakımından önemlidir. Bundan da başka türlü dersler almak mümkündür.

Elimizdeki malzeme, 1936-1939 yılları arasında Millî Emniyet Hizmetleri'nin Genelkurmay Başkanlığı'na Hatay (Sancak) meselesi ile alakalı olarak sunduğu uzun veya kısa 70 kadar belgedir. Elbetteki teşkilâtın sunduğu raporun tamamı bu kadar değildir. MİT arşivinde de muhtemelen daha çok belge olabileceğini tahmin ediyorum. Ancak bir makale çerçevesinde bu kadar belgeyi yeterli sayıyorum. Ayrıca karar alma mekanizmaları sadece bu raporlarla da yetinmemişlerdir. Sadece ATASE Arşivi II.Dünya Harbi koleksiyonuna bile bir göz atılırsa bunu görmek mümkündür. Aynı konuda Halep, Beyrut konsoloslarının (Yani Dışişleri yetkililerinin) verdikleri raporlar, Emniyet-i Umumiye'nin temin ettiği bilgiler, Askerî İstihbaratın ve Hatay'a yakın vilayetlerdeki mülkî amirlerin verdikleri (bilhassa Antep Valiliğinin) bilgiler de önemlidir. Yetkililer bütün bu kaynaklardan akan bilgileri muhakkak ki değerlendirmişlerdir. Filmin karelerini bu bilgiler sayesinde tamamlayarak meseleyi ortaya koymuşlar ve buna göre çözüm üretmişlerdir.

İstihbarat raporlarındaki bilgilerin değerlendirilmesine geçmeden önce Sancak (Hatay) meselesinin ortaya çıkışını kısaca izah etmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nden yenik çıkması ve imzalanan Mondros Mütarekesi Misak-ı Millî sınırları içinde olan bazı topraklarımızın kontrolümüz dışında kalmasına yol açmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında Fransa ile yapılan Ankara İtilâfnamesinde de (20 Ekim

1921) Hatay bölgesi sınırlarımız dışında bırakılmıştır. ⁶ Millî Mücadelenin kesin bir sonuca ulaşmadığı bir sırada Fransa ile savaşı sona erdiren bir anlaşma yapılırken bölgenin anavatanından ayrı kalmasını kabul etmek mecburiyeti hasıl olmuştu. ⁷ Ancak bu sözleşmeye Sancak'taki Türk unsurunun menfaatlerini koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli yolu hazırlayacak hükümler koydurulmuştu. Anlaşmanın 7 nci maddesine göre İskenderun Sancak'ına özel bir idare şekli tanınmış, Türk unsurunun millî kültürünün korunması ve gelişmesi için her türlü kolaylıktan faydalanacakları ve Türk lisanının orada resmî mahiyeti haiz olacağı da açıkça belirtilmişti.

Yine 30 Mayıs 1926'da Fransa ile imzalanan dostluk ve iyi komşuluk sözleşmesi ile Sancak için ön görülen özel yönetim teyit edilmiş, Türkiye, Suriye sınırı da kesin olarak 3 Şubat 1930'da yapılan protokolle belirlenmiştir. ⁹

Fransa, Suriye'nin idaresinde zorluklar çekmiş ve fedakârlıklar yapmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Ancak Avrupa'daki siyasî durumun ağır bunalımlara doğru kayması karşısında Fransa, Suriye ve Lübnan ile münasebetlerini düzenleme yoluna gitmiş 1936'nın 9 Eylül'ünde Suriye'ye ve Kasım 1936'da da Lübnan'a bağımsızlık vermişti. Suriye ile yapılan anlaşmalarda sancak ile ilgili herhangi bir hüküm yoktu. Yani Fransa, Suriye'den çekilirken Sancak üzerindeki hak ve vecibelerini de bu ülkeye devretmekteydi. ¹⁰ Bu durumda Sancak'taki Türkler azınlık durumuna

⁶ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)*, I.Cilt. Ankara 1983, s.531; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973)*, I.cilt. Ank. 1982, s.133

⁷ Sarıay AAM.D.C.XII, Sayı:34 s.53; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, Ankara 1973, s.157 İst. 1972, s.242, 243; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, Ankara 1973, s.157

⁸ Reşat Şagay, XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, T.C. İş Bankası Yay., İst. 1972, s.242, 243; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl - Montreux ve Savaş Öncesi Yılları -1935-1939*, s.157, Daha önce 25 Nisan 1920 tarihli Sam Remo Anlaşması ile de Suriye'nin mandası Fransa'ya verilmişti. Fransa tarafından 27 Kasım 1918'de merkezi Beyrut'a bulunan Fransız Yüksek Komiserliği tarafından yayımlanan bir kararname ile yönetimi şekli ve kuralları Beyrut'taki Yüksek Komiserlikçe tespit edilecek olan Sancak; idari merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Harim (Reyhaniye) ve Belen kıyılarından müteşekkil olacaktır. Sarıay, a.g.m. s.5

⁹ Sarıay, a.g.m. s.6

¹⁰ Şagay, a.g.e. s.243. Sarıay, a.g.m. s.10; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, s.159; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası, I.Cilt (1919-1973)*, Ankara 1973, s.133

düşmüş oluyorlardı. Nitekim daha anlaşma imzalanır imzalanmaz Suriye heyeti ülkelerine dönerken İstanbul'da verdikleri demeçlerde Sancak Türklerinden azımlık olarak söz etmişlerdir. ¹¹ Suriyelilerin bu tavrı Türk basınında ve resmi çevrelerde hakir olarak endişe ile karşılanmış ve tepkiye sebep olmuştur. ¹² Milletler Cemiyeti'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında da Fransa'nın uzlaşmaz tavırları yüzünden bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vermiştir. Bu nota da Suriye'ye olduğu gibi İskenderun Sancığına da bağımsızlık verilmesi isteniyordu. Fransa bu notaya daha cevap vermeden Atatürk 1 Kasım 1936'da Büyük Millet Meclisi'nin açılış nutkun da "Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başka büyük mesele; hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz" diyordu. Ancak Fransa bu notaya 10 Kasım 1936'da cevap vermiştir. Fransa notasında manda antlaşmasının 1 ve 4 maddeleri gereğince Sancak'a bağımsızlık verildiği takdirde bunun Suriye'yi parçalamak anlamına geleceğini, dolayısıyla buna yetkisinin olmadığını bildirmiştir. ¹³

Karşılıklı notalardan bir netice alınamayacağını anlayan Fransa meseleinin çözümünü Birleşmiş Milletler'e bırakmayı teklif etmiş, Türkiye'de bunu Fransız Hariciyesine verdiği 9 Aralık 1936 tarihli nota ile kabullenmiştir. ¹⁴ Türkiye Hatay meselesinin peşini bırakmaya niyetli olmamakla beraber, çözümün silahlı olmamasına da dikkat etmiştir. ¹⁵

Sancak'ın Suriye'ye bırakılması üzerine 1936 yılının sonlarına doğru krize dönmeye başlayan Sancak Meselesi Türkiye'nin gündemini işgal etmeye başlamıştır. Başından beri Misak-ı Millî sınırları içinde kabul edilen ancak zaruretler yüzünden zaman içinde çözülmeye bırakılan bu meseleinin çözülmesinin zamanın geldiğine karar veren Türk yetkililer, her türlü yola başvurmaya başlamışlardır. Uluslararası konjektörün bu me-

11 Sarıay, a.g.m., s.10-11

12 Sagay, a.g.e. s. 243, Sarıay, s.11

13 Sagay, a.g.e. s. 243, Sarıay s.12

14 Türkiye Dış Politikasında 50 yıl, s.165

15 Sarıay, a.g.m. s. 13, Sagay, a.g.e. s.247; Gönülbol-Sarıay a.g.e. s.138-139

selenin Türkiye lehine çözümüne yardım edeceği kanaatine varan Atatürk ve arkadaşları Hatay meselesini Türkiye gündeminin ilk sıralarına oturarak buna göre planlar hazırlamaya başlamışlardır.

Milletler Cemiyeti Konseyi 20 Ocak 1937'de toplanmıştı. Türkiye-Fransa görüşmelerine hazırlandığı raporla Sandler'de katılmıştı. Uzun müzakerelerden sonra 26 Ocak 1937'de Sancak konusunda bir anlaşmaya varılabılmıştı. Bu anlaşmayla İskenderun ve Antakya iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı bir anayasa ile idare edilen "ayrı bir varlık" olacaktı. Türkçe resmi dil olacaktı. Bu anlaşmanın uygulanması Sancak'ta oturan bir Fransız'a verilecekti. Yapılacak bir anlaşma ile Türkiye ve Fransa Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alacaklardı. Buna rağmen olaylar durmamış yapılması gereken seçimler yapılamamıştır. Yeniden başlayan görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938 de askeri bir anlaşma ve ek protokol yapılmıştı. Bu anlaşma sonucu 4 Temmuz 1938'de Türk askeri Sancak'a girmişti. Yine aynı gün Türk Dışişleri Bakanı ve Fransız büyükelçisi arasında Ankara'da bir dostluk anlaşması parafe edildi. Bu anlaşma ile Ağustos 1938'de seçimlerin yapılması sağlanmıştı. Bir yıl kadar bağımsız olarak kalan Hatay Devleti, meclisin 29 Haziran 1939'da yaptığı son toplantıda aldığı karar ile Anavatana katılmıştır. Böylece Türkiye ile Fransa arasında ciddi problemlere yol açan bir mesele kapanmıştır. Dolayısı ile bu mesele Suriye ile de kapanması gerekiyordu. Ancak günümüzdeki bazı faaliyetler ve iddialar Suriye açısından bu meselenin kapanmadığını göstermektedir.¹⁶

İşte bu meselenin çözümünde Milli Emniyet Hizmetleri Adana Bölge Başkanlığı fevkalade önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bölgede her türlü siyasal, sosyal, ekonomik ve asayiş ile ilgili gelişmeleri çok yakından takip ederek Ankara'yı bilgilendirmiştir. Ankara'dan gelen talimatlar doğrultusunda Hatay'da faaliyetlerde bulunmuşlar ve meseleyi Türkiye lehine

---

¹⁶ Armaoğlu, 20 yy Siyasi Tarihi 1914-1980, Ank. 1984, s.350-351

çözebilmek için ellerinden geleni diğer ilgililerle birlikte yapmışlardır. İşte 1936'ların sonundan başlayarak, Hatay'ın Türkiye'ye iltihak kararına kadar bölge ile ilgili sık sık araştırmalar yapmışlar, haber toplamışlar ve bunları istihbarat raporu haline getirdikten sonra Ankara'ya göndermişlerdir. Meselenin muhtelif yönlerini, bazı olayların teferruatını, ayrıntısını bu raporlardan okuyucularımıza aktarmanın faydalı olacağını düşünerek bu çalışmayı deneme mahiyetinde yapmaya çalışacağım.

I- SANCAK'TA (HATAY'DA) GENEL DURUM

MAH elemanları 1936 yılı sonlarına doğru Hatay'ın idari yapısını, adliyesini, eğitimini, iktisadi ticari durumunu, sanayiini, arazinin verimliliğini ve sağlık politikalarını ilgilendiren bilgileri içeren bir rapor sunmuşlardır. 9 Aralık 1936 tarihinde sunulan bu rapor geniş bilgi ve tahlilleri içeren uzunca bir rapordur. Hatay ile alakalı stratejiler tespit ederken ilgililerin çok işine yarayacak tarihi ve o günkü bilgileri ihtiva eden derli toplu bilgiler olması bakımından önemlidir. Top yekün casusluk kavramına uygun olarak ilgili ülkenin her türlü bilgilerini içeren bu raporlar çok önemlidir. Zira rapor Hatay'la ilgili politikalar tespit edilirken, bölgenin imkânları, sosyal ve siyasal durumu, halkın seviyesi ile alakalı gerçek bilgiler, istatistikler ve bunlara dayalı tahminleri içermektedir. Hatay'la ilgili bu raporlarda verilen bilgiler şöyledir:

A. İDARİ DURUM

Sancak'ta asayiş ve emniyet teşkilatının durumu şöyledir:

1. Suriye jandarması: "4 zabıt, 200'er" den oluşmaktadır.
2. Her kazada istihbarat zabıtları emrinde milis müfrezeleri "Bu müfrezeler hudut emniyetini muhafaza için de kullanılmaktadır."
3. Polis: 36 Kuser (komiser), 40 polis,
4. Asker: Antakya'da 3 bölük, tabur ve liva karargâhı, Kırıkhan'da 2 hafif süvari bölüğü, yine Kırıkhan ve Reyhaniye'de 2 şark hafif süvari bö-

lûgü, Bu şark-ı karib ve milis kıtalarının efradı ekseriyetle alevî, pek azı Arap ve Ermenidir.

1931'deki bir resmi istatistike göre polisin % 55'i, milisin % 28'i, jandarmanın %62'si Türk'tür. ¹⁷

B. ADLİYE TEŞKİLÂTI

Her kazada bir sulh hakimliği, İskenderun ve Antakya'da birer bidayet ve Antakya'da bir cinayet mahkemesi, muhtelit mahkeme Halep'tedir. Adliye memurları, mübaşirlere kadar Şam'dan tayin edilirler. ¹⁸

C. MAARİF'İN DURUMU

Manda idaresinden evvel Hatay'da gayri Türk unsurların hususi mektepleri yoktu. Bunlarla daha çok misyonerler meşgul oldular. Hatay'da vatandaşlar arasına sokulan kültür farkı manda idaresiyle başlıyordu. Bu fark Türk maarifi aleyhine inkişaf ediyordu. ¹⁹

1935 senesinin istatistikine göre: 6-13 yaşlar arasında bütün Sancak'ta 39.656 çocuk vardır. Bunun 19.417'si kızdır. Sünnî, Türk ve Araplar arasında yalnız 11.783 kişi okur-yazar, 45.610 çocuk ümmîdir. Ermeniler de 12.560 talebe okur-yazar, 9.696'sı ümmîdir. 1933'te bütün Sancak'ta (56) resmi erkek mektebi vardı. 9 da kız mektebi. Mektep Yekûnu: 65, talebe yekûnu: 4945, muallim yekûnu: 102'dir. Türk mektebi 28, talebe adedi, 2177, Alevi Arap mektebi 18, Sünni Arap mektebi 2, Rum mektebi 4, Ermeni kız mektebi, 4 yekûn 4117 talebe ve 56 okul vardır. Netice, Türkçe konuşan Türkler için nüfus, "70.843"tür. 34 mektep ve talebe adedi, 2593'tür. Kürtçe ve Çerkesce okutan resmi veya hususi mektep yoktur. Ermenilerin 2763 talebesi olan hususi 35 mektebi ve 481 talebelik resmi 5 mektepleri vardır. Bu hesaplara mahalle mektepleri dahil değildir.

17 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu. Dosya: 13. Belge No:61

18 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu. Dosya: 13. Belge No:61

19 Mesud Fani Bilgili, *Hatay Kültür Hayatı*, Antakya 1939. s.21

Köylerdeki 29.689 tahsil çağındaki çocuklardan resmi ve gayri resmi iptidai mekteplere yalnız 3591 çocuk kayıtlıdır. Yani köyde %12 şehirlerde ise %58 oranında tahsil yapılmaktadır. Türklerin ancak %12'si tahsil görmektedir.²⁰

16.000 çocuğun daha tahsil ettirilmesi icabetmektedir. Antakya lisesinde 1935 istatistiğine nazaran Türkçe kısmında biri Ermeni olmak üzere 109 talebe vardır. Arapça kısmına 35 Rum, 5 Protestan, 26 Alevi, 2 Arap, Türkçe kısmında 8 Türk, 1 Çerkes, 1 Kürt, 1 Fransız muallim bağlıdır. Türk muallimlerden ikisi mültecidir.

Ecnebi mektepleri: Sancaktaki ecnebi mekteplere dair bir talimatname 20 Haziran 1924, bir diğeri 4 Mart 1931 tarihlidir. 1884'te Meydan-ı Ekbez'de tesis edilen Lazarist Raçib Mektebi Kırıkhan'a nakledilmiştir. Bu nakil 7 teşrin-i evvel 1930'da yeni bir binaya taşınmak suretiyle sağlanmıştır. Mektebin "Soğuksu" köyü civarında bir ziraat şubesi ve bahçesi vardır. 1912'de İskenderun'da tesis edilen Frer mektebi 100 talebe kaydetmişti. Fransız istilasında mektep tevsi edilmiş, yarısı meccani olmak üzere talebesi 400'ü bulmuştur.²¹ Yine İskenderun'da 1887'de tesis edilen "Sen Josef" mektebi, Antakya'da "Sen Josef Rahibeler Mektebi" ve "hastahanesi"²² Keseb'de 1896'da tesis edilen "Lepsius Deutsche Orient" misyonu mektebi bulunmaktadır.²³ İskenderun'da Peres Carmes İtalyan mektebi 1860'dan beri bu havalidedir. Bu okullar Harb-i Umumide kapanmışlar, 1918'de yeniden açılmışlardı.²⁴

20 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:62

21 1939'larda Hatay'da en çok rağbet gören müessesese budur. 388 talebesi vardır. Resmi lisenin talebe mevdudu bu sene bile bu miktarı aşamadı. Bilgili, a.g.e. s.24

22 Hastane 1932'de tamamlanmış ve bina sadece Antakya'nın değil bütün Hatay'ın en muazzam binasıdır. Bilgili a.g.e. s.23

23 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 61 "Çalışkan Alman misyoneri olan doktor Lepsiyes 1869'da Urfa'da yetimhane açmıştı. Vefatı üzerine bu daha önce Beyrut'a nakledilen yetimhane bu seferde 1930'da Keseb'e nakledildi. Ermeni çocukların eğitimi ile meşguldür." Bilgili, a.g.e. s.24

24 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya:13, Belge No:63; Bilgili a.g.e. s.24-25

25 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya:13, Belge No:64; Süveydiye'de 1846'da Antakya'da 1876'da birer şube açmıştır. Bu okullarda 1939'lu yıllarda 2000'den fazla gayri Türk talebe vardır. Bilgili, a.g.e. s.25

Süveydiye'de İngiliz mektebinin tesis tarihi, 1874'ttir. Bu İngiliz misyonu Antakya ve İskenderun'da da birer şube açmıştır ve en eski okuldur.²⁵

D. İKTİSADİ DURUM

Sancağın mesahası 470.000 hektar mezru arazi, 243.000 hektardır. Mahsulat: Arpa, buğday, darı vs. dir. Amik Ovası ile İskenderun Arsu arasında sabada, piriç yetişir. Karasu, Leçe, Gavurdağı şark-ı = 140 hektardır. Varidat: 1900 kantar (1993) Yine 1933'te arpa 73.000 kantar, buğday 292.000 kantar mısır 65 kantar, yulaf, 85.000 kantar, darı 29.000 kantar mercimek 21.350 kantar, nohut 10.660 kantar, bakla 2660 kantar, tütün 1445 kantar, koza 250.000 kilodur 1929'da; 450.000 kilo üzüm, 1.250.000 çubuktur. 46.000 kental zeytin, 688.000 ağaçtır. 35.000 kental incir, 208.000 adet, badem 60.000, fıstık 3200, elma 95.000, armut 22.000, kayısı 99.000, dut, 90.000, şeftali 85.000, portakal 60.000, pamuk 220 kental.

Orman; 80.000 hektardır. 1933'te 5000 m³ çam, ıhlamur, meşe ve ceviz işlenmiştir. 10.000 ton odunda kömür olarak kullanılmıştır. 500 ton katran çıkarılmıştır.²⁶

Hayvanat; 1933 senesinde yapılan bir istatistiğe göre Sancak'ta 4500 at, 550 katır, 7500 eşek, 287 deve, 40.000 öküz, 43.641 inek, 87.996 keçi vardır.

Balık; bütün Suriye ve Lübnan sahillerinde en çok balık çıkan yerler Sancak sahilleridir. Diğer cihetten Amik gölünde yılan balığı avlanır. Her sene en aşağı 250.000 balık Trablus, Beyrut, Şam, Malta, Kıbrıs, Almanya ve bilhassa Hollanda'ya gönderilir. Fakat Sancak'ta balık avı gerek denizde ve gerek gölde en iptidai vasıtalarla yapılır. Hükûmetin kayıtsızlığı bu hususta da göze çarpar.²⁷

25 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya:13, Belge No:64; Süveydiye'de 1846'da Antakya'da 1876'da birer şube açmıştır. Bu okullarda 1939'lu yıllarda 2000'den fazla gayr-i Türk talebe vardır. Bilgili, a.g.e. s.25

26 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya:13, Belge No:64

27 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya:13, Belge No:31

E. LİMAN VE DİĞER İMTİYAZLI ŞİRKETLER

1910 senesinde 630.000 ton muamele olmuştu ki o tarihte Beyrut'takinden fazladır. 1925'te 88.000 tona düşmüştü. İskenderun limanı şirketi hesabına göre; 1930 senesinde 111.000 ton muamele yapılmıştır. Liman civarında Standard Oil Şirketi 4000 tontluk mazot depoları kurmuştur. Mazot depolara hortumlarla nakledilir. Sancak dahilinde liman şirketinden başka imtiyazlı 3 şirket daha vardır.

Bunlar; İskenderun Elektrik Şirketi, B.A.N.P. şimendüfer şirketi, Antakya Elektrik Şirketi.²⁸

F. MADENLER

Şimdiye kadar verilen 43 taharri ruhsatnamesinin çoğu geriye alınmıştır. Payas demir sahası 8 km. dir. Amanoslarda krom, amyant, manganez, bakır ve petrol olduğu tetkiklerden anlaşılmaktadır. Kızıl dağlarda da altın vardır.

G. SİNAİ VAZİYET

Sancak'ta sanayi inkişaf edememiştir. Sancak'ın en büyük sınaî faaliyeti Antakya sabunhanelerine inhisar eder. Bu da nihayet senede 3000 ton sabun imalinden ibarettir. Yine Antakya'da debbağcılık bir derece faaliyettedir. Bunlar haricinde eski usûl'ün değirmenleri, kiremit ve tuğla harmanları, koza fırınları, birkaç rakı fabrikası, Kırıkhan'da bir tereyağ imalathanesi sayılabilir. Amik sazlarından (solomit) yapan Kırıkhan fabrikası ile İskenderun'daki konserve fabrikası kapanmıştır. Yalnız İskenderun'da bir zeytinyağı tasfiyehanesi işlemektedir. El sınaatı da Antakya'da marangozluk, doğramacılık biraz mensucat, tarak, tahta kaşık ve baston gibi şeylere münhasır kalmıştır. Antakya kazası ile Reyhaniye nahiyesinin en büyük varidat menbalarından birini teşkil eden bahçecilik (yani meyvecilik ve sebzeçilik) hükûmetin yardımından fazla vergi, rüsum

28 ATASE Arşivi. II. Dünya Harbi koleksiyonu. Dosya: 13, Belge No:31

ve nakliye resimleri pahalılığından dolayı himmet ve meşakkete mukabil, pek cüz'î kâr bırakmaktadır. Halbuki buralarda yetişen meyve, sebze 380.000 nüfuslu Halep'i beslemektedir. Bu kadar yakın bir mahreci olan meyvecilik ve sebzeçilik Sancak ekabirinin en ufak bir yardımına layık görülmemektedir. Dikkate şayandır ki, bu iki iş de daha ziyade Türk ve Çerkes unsurunun elinde bulunuyor.²⁹

H. ARAZİ DURUMU:

Sancağı mütehasıslar 3 kısım araziye ayırmaktadırlar. Geniş orta ve ufak arazi. 100 hektardan aşağı olmayan ve bazen 700 hektara kadar varan geniş arazi Amik sahasında bulunur. Sahipleri ekseriyetle Türk'tür. Amik'te 470.000 hektar tahmin edilen arazinin 243.000 hektarı mezru ve sahipleri ekseriyetle Türk'tür. Orta arazi İskenderun, Arsuz, Karasu, Asi kenarları, Kuzey dağları muntıkalarında bulunur. Bu arazi parçaları beş hektarı geçmez. Yine sahipleri ekseriyetle Türkler ve birazda alevîlerdir. Ufak arazi Süveydiye, Amanos etekleri ve Musa Dağı'dır. Musa Dağı'ndakiler Ermeniler elinde, Süveydiyidekiler alevîlerde, Amonostakiler Türklere'dir. Araziye tasarruf itibariyle Türkler, Sancak'ta birinci dereceyi haizdirler.³⁰

I. KADASTRO:

Sancak dahilinde kadastro 1925 yılında başlamış, 1933 senesi sonuna kadar 172.000 hektarlık 250 köyün ve 50.000 kişiye ait arazinin muamelesi bitirilmiştir.³¹

İ. SAĞLIK İŞLERİ:

Sancak'ta sıhhat işleri ihmal içindedir. Ne İskenderun, ne de Antakya hastahaneleri halkın ihtiyacını temin edecek beşeri teşkilâta maliktirler. Ahali tedavi için Halep doktorlarına ve hastahanelerine koşmaktadırlar. Amik'te fevkalâde lüzumuna rağmen ciddi bir malarya mücadelesi yapılmamakta ve ekseriyeti Türk olan köylü arasında bu yüzden korkunç zayıyat vukubulmaktadır.³²

29 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu. Dosya: 13. Belge No:32

30 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu. Dosya: 13. Belge No:33

31 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu. Dosya: 13. Belge No:33

32 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu. Dosya: 13. Belge No:33

II- SURİYE'DE SEÇİMLER VE HATAYLILAR

Türk Gizli Servisi Hatay seçimlerini sonuna kadar takip ederek sürekli Ankara'yı bilgilendirmiştir. 16 Kasım 1936'da gönderilen bir raporda seçimin nasıl başladığı katılım oranı, Fransız ve Suriye'lilerin çevirdikleri entrikalar seçim rekabetleri sırasında yaşanan olaylar en ince teferruatına kadar yazılıdır. Seçim 14 Kasım 1936 da başlamıştır. Ancak sandıklara doğru dürüst oy atılmamıştır. Gayri memnun halk iki günlük yiyeceğini alarak evine kapanmıştır. Dolayısıyla şehirde her yer tamamen kapalıdır.³³

14 Kasım günü saat 8.00'de başlayan seçimlerde hemen hiçbir Türk katılmamıştır.³⁴ Bu arada Fransızlar seçimlerle doğrudan ilgilenmekte ve halk üzerinde etkili olabileceklere karşı birtakım tedbirler almaktadır. "Halk temsilcisi olan yedi kişiden Avukat Vedi Münir, Samih Azmi ve Mustafa Rasim'i Humus'a sürmüşler ve Yeni gün gazetesini süresiz kapamışlardır. Dr. Abdurrahman İskenderun'dan geri çevrilmiştir. Türk tabasından İskenderun'a giden Celal'i (Selçuk) tevkif etmişlerdi.³⁵

Yeni gün başmuharri Şükrü Balcı tevkiften korkarak Türkiye'ye gelmiştir. Antakya belediye azası olan 4 Türk vazifeden istifa etmiştir. Hülasa Fransızlar, intihabata tesir yapacak olanları ne huduttan içeri sokuyorlar, ne de oradakileri serbest bırakıyorlar.³⁶

Hatay seçimlerine yukarıda da belirttiğimiz gibi katılım çok azdır. Seçimlere etnik grupların katılma, ve katılmama durumları ve gerekçeleri 16 Kasım 1936 tarihli raporda şu şekilde anlatılmaktadır:

- a. Antakya'daki 2000 kadar Ortodoks Rum Türklerle beraber olarak intihabata iştirak etmemektedir.
- b. Aleviler üç kısma ayrılmıştır. Bir kısmı Türklerle beraber diğer bir

33 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228

34 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:243

35 Celal Selçuk daha sonra sınır dışı edilmiştir. Melek, s.34

36 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228; Ayın Tarihi, sayı:36, s.81-82; "Halep ve Humus'a sürülenler: Samih Azmi, Vedii Karabay, Selim Çelenk, Rasih Bensa, Kadri Mursal" Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, s.32-33

kısmı da müfrit Arapçı'dır. Üçüncü kısım ise namzetliklerini koydukları halde ³⁷ kabul edilmediği için reye iştirak etmemektedirler.

c. Ermeniler Taşnaklar'ın tehditinden korkarak seçime iştirak etmemektedirler.

d. Reyhaniye'deki Çerkezler de Türklerden ayrılmayacaklarını söylemek suretiyle seçime iştirak etmemektedirler. ³⁸

Fransızlar iş birlikçilerinin seçime katılmalarını ve aday olmalarını sağlamıştır. Antakya'dan Türkiye aleyhtarı bir tavır sergileyen Kuseyriyade Mustafa ve Belediye Reisi Hacı Ethem Fransızlarca aday gösterilmiştir. ³⁹

Bir kısım mülkî erkân Fransızların seçim baskılarına dayanarak istifa etmişlerdir. Hacılar Nahiyesi Müdürü Akif seçimleri yapması için Fransızların baskı yapması üzerine istifa etmiştir. Ordu Nahiyesi Müdürü de istifa etmişse de istifası kabul edilmemiştir. Kırıkhan kaymakamı Fransızlara seçim yapmayacağını bildirerek senelik izne ayrılmıştır. Yine Kürtçü ve Türk düşmanı olan Sulh Hâkimi Sadık Mardinî vekil olarak tayin edilmiştir. Yine Türk olan Kırıkhan Jandarma Subayı Cemil'e de izin verilmiştir. Bunun yerine de Arap ve Türk düşmanı Afrin Jandarma Komutanı Teğmen Ali getirilmiştir. Yine Kürt ileri gelenlerinden Kör Reşit ve Azaz milletvekili Kürt Mennan Niyazi mebus seçilmedikleri takdirde Türkiye iltihak edecekleri şeklinde vatanileri tehdit etmektedirler. Evvelce Dr. Sadullaha Türkiye ile dost olmak zaruretinde bulduklarından kendilerini mebus yapamayacaklarını söyleyen Sadullah Cabir'in bu kere Türkiye gazetelerinde aleyhinde çıkan neşriyat üzerine doktora, Azaz mebusluğuna seçileceğini bildirmiştir. Bu hal vatanî merkezindeki müzakerelerin Türkiye aleyhinde olduğunu gösterir. ⁴⁰

Seçim sonrası ile ilgili gelişmeler hemen, hemen beklentiler istikametinde gelişmiştir. Nitekim seçimlere katılmasından en çok korkulan Hanlar Nahiyesi merkezinden kısmen, Küreci köyünün yarısı, Narlıhöyük'ün tamamı Karıncalı'nın tamamı, Arablı uşağı köyleri ka-

37 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:227

38 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228

39 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228; Ayın T. sa; 36, s.82

40 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228

tılmıştır. Ancak bu köyler halkının haberleri olmadan nüfustan kayıtları alınarak seçime iştirak etmiş gibi gösterilmiştir. Hakikatte bu köy halkı seçime katılmamıştır. Halk bu durumu bilahare âli komiserine şikayet etmiştir. ⁴¹ Bu arada Ermenilerin büyük kısmı gönülsüz olmakla beraber Kızıllar köyünün üçte biri, Aktepe kısmen ve Kırıkhanlılar Hoybuncu Selim Memduh'un baskısı sonucu seçime katılmışlardır. ⁴²

Kürt Aşiret reislerinden Koço Türk gizli servisi elemanlarından birine "Fransızların korkusundan intihabat aleyhine çahşmayacağını ve seçime de iştirak ettiğini ancak ilerde Türklerin arzularını yapmaya kalben istekli olduğu" söylemiştir. ⁴³

Seçimlerin sonucunda sandıklardan çıkan oylar 17 Kasım 1936 tarihi istihbarat raporunda şehirlere göre şöyledir: Kırıkhan'da 700 Ermeni muhacir, 19 müslüman oy kullanmıştır. Oy kullanma oranı %21'dir. ⁴⁴ Yerli Ermeniler seçime katılmıştır. Çerkezler Münbiç'den gelen Salih adlı bir çerkezin tesiriyle oy kullanmamışlardır. Bunu farkedен hükümet Salih'i oradan uzaklaştırmıştır. ⁴⁵

İskenderun'da ⁴⁶ Çay mahallesindeki sandığa 6 müntehib-i Sani ve 745 reye mukabil 216 rey atılmıştır. Ermeni Kilisesi civarındaki sandığa 5 müntehib-i saniye ve 1000 reye karşılık sadece 250 oy almıştır. Hamidiye Mahallesi civarındaki sandığa 5 müntehib-i saniye ve 600 reye mukabil 164 oy atılmıştır. Yenişehir mahallesinin durumu anlaşılammıştır. Ancak burada da çok az reyin kullanıldığı muhakkaktır. Bu dört sandığın başında bir papaz, bir hoca, bir polis ve iki jandarma bulunmaktaydı. Ayrıca bu sandıklarda 150'liklerden Mustafa Asım ve Mahmut Celâl'de bulu-

41 Ay. T. sa: 36, s. 82.

42 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208; Ay.T.sa: 36, s. 82.

43 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208; Dr. A Melek'in kitabında ise bu konu şöyledir: "Hudutta Aktepe Nahiyesinde iskan edilmiş olan bir Kürt aşiretinin reisi Koço'nun kendilerine müracaatla Türkiye'den af dilediğini ve Suriyeliler aleyhinde emrimizde çahşacağını, bu teklifi bağlı oldukları Adana Servisi'ne bildirdiklerini, cevap beklemekte olduklarını söylediler." s. 31.

44 Ay.T.sayı: 36, s. 83, a.g.ü., Dosya: 13, Belge: 208.

45 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208.

46 "İskenderun'da 2240 müntekipten 630 kişi seçime iştirak etmiştir. Ayn. Tarihi, sa. 36, s. 82'de.

nuyorlardı. ⁴⁷ Bunlar hükümetin seçimleri kazanması için çok gayret göstermişlerse de, halk tarafından nefretle karşılanmışlardır. ⁴⁸

Antakya'da da Türklerden hiçbir kimse iktidara katılmamıştır. Yalnız Mustafa Kuseyri'nin adamlarıyla birkaç belediye teşrifatçısı oy atmışlardır. Antakya'daki sandıklardan çıkan oy miktarları hakkında raporlarda çelişkili bilgiler vardır. 18 Kasım 1936 tarihli raporda durum şöyledir: "77 Müslüman, 37 Alevi, 76 hristiyan olmak üzere toplam 190 kişi oy kullanmıştır." ⁴⁹ 21 Kasım 1936 tarihli diğer raporda ise durum şöyledir: "Mustafa Kuseyri'nin 95 adamı, Ermenilerden 115 kişi, hristiyanlardan ise 5 kişi olmak üzere toplam 215 kişi oy kullanmıştır." ⁵⁰ Antakya'da alevi gençleri hükûmete hücum etmişler canları kırmışlar, jandarmalarla müsademe etmişlerdir. İstihbarat subayı yaralanmıştır. Kırıkhan'a gelmiş, Koço ile görüşmüş ve onu kendine çevirmiştir. ⁵¹

Seçimler sırasında gerek Suriye hükûmeti gerekse Vatani Partisi mensupları birtakım zorbalıklara ve hilelere başvurmuşlardır. Zorla herkesi iktidara iştirak ettirmiş olmalarına ve hükûmet memurları otomobillerle köy, köy dolaşıp zorla adam toplamalarına rağmen saat 8.00'de başlayan oy atma işlemi saat 9.00'da bitmiştir. ⁵² Hükûmet, halkı korkutmak için oy atmaya gitmeyenlerden 50 Suriye lirası para cezası alınacağını, bir haftadan bir aya kadar da hapis cezası verileceği yolunda tehditlerde bulunmuştur. Yaptıkları gayri meşru işlerden biri de oy pusulaları üzerinde oynamalarıdır. Rey verenler müntehib-i sani adedince isim yazıyorlar, kontrol memurları bu isimleri uygun görürlerse rey pusulalarını sandığa atıyorlar, uygun görmezlerse başka isimler yazıyorlardı. Bu suretle bir kişinin verdiği oy altıdan fazla oluyordu. Her adam iki üç defa rey verdiği gibi, devlet memurları da oy kullanıyorlardı. ⁵³

47 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243.

48 Aym.T.sa: 36, s. 82.

49 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208.

50 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243, 244, 245; "Antakya merkezinde 5800 müntehipten ancak 319'u oy kullanmıştır." Aym. Ta. sa: 36, s. 82.

51 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208; Aym Ta. Sayı: 36, s. 82.

52 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No. 243; Aym Ta. sa: 36, s. 82'de "sandıkların katılım olmadığı için saat 10:00'da kaldırıldığını" yazılıdır.

53 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243, 244, 245; "iştirak edenlerin hemen hepsi ya memur, ya taşnak, yahutta Türkiye firâileridir." Aym Ta. sa: 36, s. 83.

Türklerin seçim sırasındaki sükûneti vekârları herkesin takdirini kazanmıştır. Sancak delegesi Doryo bir sohbet sırasında Türklerin seçim sırasında gösterdiği vekâr ve sükûnetten fevkalade mütehassis olduğunu söyleyerek daha önce Humus'a sürülen Türklerin dönüşüne müsaade edeceğini söylemiştir. Şaşkın ve perişan bir durumda olan Doryo sürgünden dönenler için nümâyîş yapılarak sükûnetin bozulmamasını da rica etmiştir.⁵⁴

Seçimlerde % 98 oranında katılımın olmadığını gören Ziraat veziri Kusaşri Mustafa Ağa, halk temsilcisi Abdülğani'ye müracaatla henüz sayılab seçilmediği için kendisinin sayılablıktan vazgeçebileceğini söylemiştir.⁵⁵

Seçimlerden sonra da bir kısım muhalif Türkler ve gayri Türkler'in boş durmadıklarını ve menfi propagandalarına devam ettiklerini görüyoruz. Halkın en nazik olduğu din konusunu istismar ederek İskenderun halkını Türkiye aleyhine çevirmeye çalışmaktadırlar. 11 Aralık 1936 tarihli bir raporda bu konuda şöyle denilmektedir: "İskenderun'da başta Türk tebasından Dört Yolcu Nazif, Malatya'lı Muallim Mehmet (muhalif), Konyalı Ali Kutsi (Zeynel Abidin'in kardeşinin oğlu) Sancak Türkleri arasında tefrika sokmak için dini yollara müracaat ederek cahil köylüleri aldatmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu meyanda Abacılar köylülerine 200 kadar sarık dağıtarak-sarık sarmaya razı ettikleri insanların sayısı kadar sevaba nail olacaklarını söylemişlerdir."⁵⁶ Bozgunculardan yine Mihail İlyan ve Sadullah Cabiri de İskenderun'a gelerek propaganda yapmışlar ve geri dönmüşlerdir. Mihail İlyan dağıttığı bir beyannameye şöyle demektedir. "Türklerin son hareketleri Sancak için hiçbir ehemmiyeti haiz değildir. Sancak'ın Suriye'den ayrılmasının imkan haricinde olduğuna Türklerin kanaat getirmemelerine teessüf ederim, Asıl Suriye'nin hudutları olan Torosların bile ellerinden gitmeyeceğine emin midirler?"⁵⁷ Suriyeliler bir taraftan bu ve benzeri Türkiye ve Türklük aleyhtarı propagandalarını

54 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243, 244, 245.

55 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243, 244, 245; "Bize gelen malumata göre % 95'i diğer kazalarda da kahir ekseriyeti intihaba iştirak etmemişlerdir." A. Melek, a.g.e., s. 34.

56 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 16, 17.

57 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 17 Mihail İlyan İskenderunlu ve Vatanî Partisi'ne mensup geçinen hristiyan bir araptır.

sürdürürken, diğer taraftan da seçimlere katılmayan Türk köylerini çeşitli usullerle cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Mesela, 11 Aralık 1936 tarihli bir raporda bu konuyla ilgili şunlar yazılıdır. "İntihaba iştirak etmeyen bazı Türk köylerinden Cibge, Sakıt ve Karayılanlı'dan iki sefer aşar vergisi tahsiline kalkışılmıştır. İskenderun'a girip çıkan bütün nakil vasıtaları kontrole tabidir."⁵⁸

III. İskenderun Sancağında Fransız Faaliyetleri

Zaman zaman yalan haberler geldiği de olmaktadır. Fransızların Antakya bölgesini terk etmeyeceklerini göstermek için yığınak yaptıkları şeklinde yalan propagandalarla Türk makamlarını meşgul etmektedirler. Kasım ayının son haftasında Fransızların Yenişehir (Harim şimalinde) asker getirdikleri ve tahkimat yaptıkları şeklinde haberler yayılmıştır. Bunun üzerine Yenişehir'de yapılan tahkikatta telefon neferinden başka kimsenin olmadığı ve haberin yalan olduğu anlaşılmıştır.⁵⁹

Suriye şehirlerinde propaganda amacıyla bazı şayieler çıkarılmaya devam edilmektedir. Suriye'ye iki Fransız fırkasının veya 2000 Senegal askerinin getirileceği haber alınmışsa da bunun doğruluğu şüphelidir. Ancak MAH elemanları şayia da olsa olayları takibe devam etmektedirler.⁶⁰

Fransızlar Suriye'yi mandalarından çıkardıkları halde eğitim ve teknik yardımlarını sürdürmektedirler. MAH elemanları Antakya'daki Şark Taburuna gelen bir emri ele geçirmişlerdir. Bu emirde, beş seneden fazla yerli orduda hizmeti olan erlerin mukavelelerinin yenileneceği ve bu müddetten az hizmeti olanların ise, ilişkilerinin kesileceği yazılıdır. Eski erleri bırakmaktan maksatları ise, Suriye-Fransa arasında imzalanan yeni anlaşma gereği kurulacak olan Suriye ordusunda mecburi askerlik usulü uygulanacağından yeni erlere hocalık yaptırmaktır.⁶¹

58 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 18.

59 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 184.

60 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 72.

61 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 56.

Fransızların Suriye istihbarat Şefi Bnb. De Bano Halep'e gelmiş ve Halep'te mifis kaydına başlanmıştır. De Bano ayrıca Kürtlerden ileri gelen Kôr Reşid'e millet vekilliği teklif etmiştir. Ancak Kôr Reşid'in Türkiye'ye gideceği ile reddetmiş olduğu tespit edilmiştir. ⁶²

Fransızlar Sancak'taki Türklerin faaliyetlerinden şüphelenmektedirler. Bir mukavemet teşkilatının oluşturulduğu şeklindeki rivayetler onları rahatsız etmektedir. Bu haberlerin doğru olup olmadığını Halep istihbarat bürosu tahkike başlanmıştır. İstihbarat bürosunun üzerinde durduğu asıl husus bu teşkilatın Türkiye tarafından desteklenip desteklenmediğidir. ⁶³

Fransızlar bu gergin ortamda Türkiye'ye göz dağı vermekte ve Antakya'yı bırakmaya niyetli olmadıklarını çeşitli usullerle Türklerle anlatmaya çalışmaktadırlar. 1936 yılının sonlarında (22 Aralık 1936'da) bir MAH raporunda Fransız istihbaratının faaliyetleri Ankara'ya bildirilmiştir. Fransız istihbarat subayı yanında Fransız Antakya kumandanı Kole olduğu halde Kusayir Nahiyesindeki Arap köylerini dolaşmaktadır. Buralarda köylülere silah dağıtmaktadır. Ancak Mağdele ve Keşkint Arap köylüleri kendilerinin tehlikeye maruz bulunmadığını ileri sürerek dağıtılan silahları almamışlardır. Fransız istihbarat subayı bir taraftan silah dağıtırken diğer taraftanda Türk tehlikesinin olmadığı propangandasını yapmaktadır. Fakat davranışlarıyla söyledikleri çelişkilidir. Arap köylülere "Türklerin buraya geleceğine dair çıkarılan haberler uydurmadır. Bunların katiyen aslı yoktur. Size bu şekilde propaganda yapmak için gelenleri derhal yakalayıp iyice dövdükten sonra ellerini bağlayarak hemen bize getiriniz Fransa sizi himaye ve müdafaa edecektir" şeklinde propaganda yapmak suretiyle onları kendilerine bağlamaya çalışırken Türklerle karşı sert davranmayı tercih etmektedirler. 29 Aralık 1936 tarihli MAH raporunda bu konuda şunlar yazılmıştır; "Kaçak eşya aramak ve sair bahanelerle birçok Türkler tevkif edilmekte ve hapse tıkmaktadırlar." ⁶⁴

62 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 38 Ancak, daha sonra elde edilen bilgilere göre Halep Vatanî Partisi'nin Kôr Reşid'e ikibin Suriye lirası vererek Reyhaniye'de Türklük aleyhine "Kürt Kulübü" açtıklarını 28 Mayıs 1938 tarihli MAH raporundan anlaşılmaktadır.

63 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 38

64 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 14,15

Halkın moralini bozmak ve her hangi bir tehlike zuhurunda halkı örgütleyebilecek, çete teşkil edecek adam bırakmamak gayesiyle ileri gelen Türk ağaları birer bahane ile tevkif edilmektedir. Tevkif etmekle güçlük çektikleri çok tanınmış ileri gelen, eşraftan olanları ise tehdit, şantaj yolu ile yıldırma çalışmaktadırlar. Nitekim Kole bunlardan Abdülğani Türkmen'i nezdine çağırarak tehdit etmiş ve ona şunları söylemiştir: "Kuseyir mıntikasında çete teşkilatı yapmaya çalışıyorsunuz. Bunun cezasının ne olduğunu bilmeniz icabeder. Burada Türklük iddiasında bulunanlar Anadolu'ya defolup gittiler. Fransa buraları kimseye tek edemez. Memlekette çıkacak her hangi bir hadiseden sizi mesul edeceğiz." ⁶⁵

25 Aralık 1936 tarihli MAH raporundan anlaşıldığına göre Fransızlar'ın teşviki ile Antakya belediye reisi Sancak'a gelecek Birleşmiş Milletler heyetine verilmek üzere bir takım raporlar hazırlanmaktadır. Hatay'a gelen Havas Ajansı muhabirine delege Doryo, Antakya Belediye başkanının ağzından Türkiye ve Türklük aleyhine pek şiddetli telkinlerde bulunmuş ve bazı uydurma belgelerde göstermiştir. Ayrıca Delege Doryo'nun talimatı ve yol göstermesiyle Antakya Belediye Reisi adı geçen heyete verilecek raporları hazırlamak üzere 18 Aralık'ta Alevi ve Araplar'dan müteşekkil bir komisyon da kurmuştur. ⁶⁶

Aynı istihbarat raporunda Sancak'ta bir nüfus sayımının yapılmasının zaruri olduğu belirtilmektedir. Ancak yapılacak plebisitin sağlıklı olup olmayacağından şüphe edilmekte ve fesat karıştırılacağından endişe edilmektedir. Zira, Gizli servisin müşahalelerine göre efkar-ı umumiyyeyi Türkiye aleyhine çevirmek için çok yoğun propagandalara başlanmıştır. Başta Ermeniler olmak üzere diğer bütün azınlıklara güvenilemeyeceği özellikle vurgulanmaktadır. Delege Doryo Ermeniler ve diğer azınlıkları Türkiye ve Türkler aleyhine çevirmek için her türlü yola başvurmaktadır.

65 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 14,15
66 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 24

Gizli servise göre mücadelenin temeli lisan ve kalemle propagandaya dayanmaktadır.⁶⁷

7 Ocak 1937 tarihli bir MAH raporunda Fransızların 18 Aralık 1936 itibarıyla halen Sancak'ta bulunan birliklerinin konuşlandırılması hakkındaki bilgiler şöyledir:

İskenderun'da: 5 nci Şark Taburu'ndan 150 mevcutlu bir bölük, 50 jandarma, 25 polis ve bekçi vardır. Daha sonra yapılan araştırmalarda buradaki 3 ncü Bölük'e 18 Ocak 1937'den itibaren askerlerin toplu ve hazır bulundurulması ve dışarıya çıkmalarına müsaade edilmemesi emrinin verildiği tespit edilmiştir. Ancak, bu bölük erati şayet bir vukuat zuhur ederse firara hazır olduklarını ve hiç kimse ile müsademe etmeyeceklerini aralarında konuşmaktadırlar.⁶⁸

Beylan'da: 25 jandarma bulunmaktadır.

Kırıkhan'da: Cezayir nişancı taburundan 200 mevcutlu iki bölük vardır. Bu bölüklerin 18 Ocak 1937 tarihli MAH raporunda garnizonlarına geri döndükleri bildirilmiştir.⁶⁹ 5 nci Şark Taburu'ndan 150 mevcudunda bir bölük, 26'ncı hafif süvari bölüğü, (120 mevcutlu), bir Çerkes süvari bölüğü, (150 mevcutlu) ve 25 jandarma bulunmaktadır.

Reyhaniye'de: 28 nci hafif süvari bölüğü, (100 mevcutlu) ve Halep'ten gelen 30 jandarma vardır.

Hacılar ve Aktepe'de: Burada kıta yoktur. Kırıkhan'daki kıtalardan buraya iki bölük kadar münavebe ile gönderilmektedir. Kırıkhan'daki kışla mahalli kale tahkim edilmektedir. 4 ncü zırhlı otomobil bölüğü de bu münkadadır.

67 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 24

68 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 49; Dosya: 13, Belge no: 19

69 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 7

Antakya'da: 5 nci Şark Taburu'nun, 2 bölüğü, (300 mevcutlu), 8 nci batarya ve 50 jandarma bulunmaktadır.⁷⁰

Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nün 11 Aralık 1936 tarih ve 14032 sayılı raporunda, Fransızların Suriye ve Sancak köylerinde mekkari ve binecek hayvanların cins ve miktarı ile hudut köylerinde askerinin işine yarayacak su kaynaklarını tespit ettikleri bildirilmektedir. MAH elemanları bu haberin doğru olup olmadığını araştırmışlar ve doğru olduğunu tespit etmişlerdir.⁷¹ Yine Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü Fransızların Suriye'ye yeni bombardıman tayareleri ve tayyare bombaları getirttiklerine dair 24 Aralık 1936'da bir rapor sunmuştur. Ancak MAH elemanları yaptıkları araştırma sonucu bu haberin doğru olmadığını tespit etmişlerdir. Ancak, 12 Ocak 1937'de verdikleri bir raporda, Fransızların 19 Aralık 1936 tarihinde Napolyon vapuru ile Beyrut'a 506 sandık 7.5'lik top mermisi ve 167 sandık talim fişegi getirdiklerini yazmaktadırlar. Uçak meselesinin aslı ise şu şekildedir: Beyrut limanında bulunan Fransız kruvazörünün tayyaresi fırtınadan harap olduğundan Ocak ayı sonlarında Fransa'dan yeni bir tayyare getirtilmiştir.⁷²

Bu haberden kısa bir süre sonra 14 Ocak 1937 tarihinde yazılan bir raporda 6 Ocak 1937'de Marsilya'dan İskenderiye'ye gelen Mariyet Paşa isimli Fransız vapurunda Beyrut'a çıkarılmak üzere malzeme teçhizat ve bazı personel olduğu bildirilmiştir. Tespitlere göre vapurda 30 kadar Fransız kurmay, topçu ve tayyareci subay ile 50 er ve herbiri kırkar kişilik iki nakliye otomobili bulunmaktadır. Raporda ayrıca Suriye'de olayların yakından takip edildiği ve yeni bilgilerin hemen bildirileceği de belirtilmiştir.⁷³

22 Ocak 1937 tarihli bir MAH rapordan Fransızların Beyrut'a insan sevkine devam etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Marsilya'dan İskenderiye'ye gelen ve 13 Ocak 1937'de Beyrut'a hareket eden "Patriye" adlı Fransız vapurunda 15 subay ve 80 er bulunduğu tespit edilmiştir.⁷⁴

70 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 19

71 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 6

72 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 128

73 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 116

MAH elemanları Fransızların Ortadoğu'daki bütün faaliyetlerini adım adım takip etmektedir. Fransızlar Sancak'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra Hatay'da olup bitenleri daha yakından takip etmek için bazı tedbirler almışlardır. Bu amaçla Beyrut Ali Komiserlik istihbarat servisi "seksiyon d'etüt" merkezini Halep'e nakletmişlerdir. Hemen faaliyete başlayan servis şefi Bertran sivil kıyafette her gün Hatay hududuna ve Azaz'a gidip gidip gelmektedir. MAH elemanları bu faaliyetlerin Hatay işleri ile ilgili olduğunu ve askeri faaliyetlerimiz hakkında bilgi toplamak amacı ile yapıldığını bu faaliyetlerin yakından takip edildiğini bildirmektedirler.⁷⁵

MAH elemanlarının tespitlerine göre Hatay askeri komutanı Kole'nin davranışlarında bazı değişiklikler göre çarpılmaktadır. Daha önceki davranışlarının tersi bazı hareketlerde bulunmaktadır. Nitekim 15 Haziran 1938 tarihli bir istihbarat raporunda Kole'ün Atayolu Gazetesi mesul müdürünü yanına çağırarak "Türkler aleyhindeki bütün memurları derhal uzaklaştırması" söylemiştir. Ayrıca yine aynı raporda Kole'ün mesul müdüre, 2 Haziran 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki "Tarih Önünde Türkler ve Ermeniler" adlı baş makalenin Fransızcaya tercüme edilen önemli kısımlarını vererek, gazetenin Fransızca kısmında yayınlanmasını istediği de belirtilmektedir.⁷⁶

1938 yılı sonlarına doğru Hatay'da bulunan Fransızlar hala eski durumlarının devam ettiği görüntüsünü vermeye çalışmaktadırlar. Oldukça sakin gözükmemektedirler. Hatay hükümeti idarecilerine pek karışmaz gözükmemektedirler. Ancak gerçekte istihbarat dairelerinin faaliyetleri felce uğramıştır. Dolayısıyla hiç nüfuzları kalmamış gibidir. Fransızlar gerçek durumlarının anlaşımaması için propanganda yapmaktan da geri kal-

75 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 151 Antakya Başkonsolosluğundan alınan 6.6.1938 tarihli Rapor Sureti "Oldukça mevsuk kaynaktan öğrendiğime göre Fransız istihbaratının Adana'da emniyet dairesinde polis ve Millî Emniyet her ikisi de olabilir İsmail Ahmet veya Mehmet adlı bir imza ile mektup yazan bir habercileri bulunmaktadır. Bunların Dört-yoldaErginlik Cemiyeti'nde de adamları varmış. Kütahya'da aslen Şanlı Hristiyan Araplardan İlyas Zablavi adlı bir casusundan kıtaat hakkında haber vermekle meşgul olduğu söyleniyor, Fransızların Hassa'daki ve İstahiy'e'deki cephe depolarını ateşlemek için tertibat almağa çalıştıkları ve Dersim'de de Rusya'nın yardımı ile tahrikata hazırladıkları ve bu mekanda İslam Sünni Mezhebi'nden uzun boylu, çopur halep çibanlı koyu esmer, koyu siyah gözlü ve saçlı, bıyıkları seyrek ve ince ve mütteaddit lisanlar konuşan birini Türkiye'ye gönderdikleri haber verilmektedir." Karasapan Hariciye Vekaleti 1.Daire Başkanlığı 1.Şube Dosya:15, Belge: 193.

76 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 152

mamaktadırlar. İskenderun civarında yapılan propaganda "bugünkü vaziyetin muvakkat olduğu, Fransızların yakında yine eskisi gibi her şeye hakim olacakları, Türk ordusunun çekileceği" şeklindedir. ⁷⁷

Fransızlardaki ilk sıralardaki iyimserlik, kısa zaman sonra yerini karamsarlığa ve hiddete bırakmaya başlamıştır. Hatay'da Fransızlar adeta şaşırmış gibidirler. Bunları iki grupta mütalaa etmek mümkündür. Bir kısmı ikinci derecede memurlar, mualimler vs. ki hiçbir vaziyetten emin değillerdir. Hükûmetin vereceği kararı sabırsızlıkla beklemektedirler. Diğer gruptakiler ise delege muavini Dömenk, Emniyet Müdürü Zinnandi, Jandarma Komutanı vb yüksek Fransız memurlarıdır. Bunlar ise vaziyetten şikayetçi, meys ve hiddetlidirler. Hükûmeti idare eden Türk ricalini ve Türkleri bir türlü hazmedememektedirler. Bu düşüncedeki Fransızlar her fırsatta Kole'yi yeni hükûmete karşı tahrir etmektedirler. ⁷⁸

IV- FRANSIZLARIN TÜRLERİN DIŞINDAKİ UNSURLARLA İLİŞKİLERİ

Türk Gizli Servisinin tespitlerine göre Ermeniler, Fransızlar tarafından Kilikya'nın bile kendilerine verileceğinin vaadedildiği haberlerini yaymaktadırlar. Bu propaganda sayesinde Ermeniler Kilikya'ya sahip olma sevdasına düşmüşlerdir. ⁷⁹

Fransızlar azınlıklardan Ermenileri birtakım vaadlerle kandırmakla kalmamış onlara silâh dağıtmaya da devam etmektedirler. 23 Ocak 1937 tarihli bir gizli servis raporundan anlaşıldığına göre Fransızlar, Kırıkhan Ermenilerini silahlandırarak Adol Leonyan adında bir ermeninin komutasında 300 kişilik bir çete teşekkül ettirmişlerdir. Ermenilerin si-

77 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 181

78 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 205 (24 Eylül 1938) Altıncı kolordu komutanı Korg. M. Ergüder'in 13.2.1939 tarihli bir raporunda Hatay'daki Fransızlar propaganda işlerini idare eden Fransız teşkilatı şu şekilde açıklanmaktadır. Antakya'da: İstihbarat subayı Yzb.Çakon. Yardımcıları Agop Kalosyan, Antuvan Akıl, Artin Hamalyan, Jorj Kasye, Jozef Kollas, Haçik Baltakyan. İskenderun'da: Fransız istihbarat subayı Dömenk. Yardımcıları: Şefik Martini, Edvard Şami, Naim Kasye, Edvard Kasye. İskenderun posta müdürü Amon Fehim İstanbuli. Jorj Akil ve Fransız Kamal. II.Dünya Harbi Koleksiyonu, Dosya:17, Belge 169

79 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 16.17.18

lahlanması, Ermeni mahallesinde oturan Türkleri tedirgin ederek başka mahallere taşınmalarına sebep olmuştur.⁸⁰

Hatay'ın Türkiye tarafından ilhak edileceğinden korkan Ermeni ve Rumlar ilhakin olmaması için ellerinden gelen herşeyi yapmaktadırlar. Türkiye'yi istemeyen unsurlara moral vermek için en ufak her gelişmeyi değerlendirmekte ve propaganda yapmaktadırlar. 19 Nisan 1939 tarihli bir rapordan anlaşıldığına göre Ermeni ve Rumlar Türkiye ile Fransanın Hatay için anlaşamadıkları propangandasını yapmaktadırlar. Bu fikirlerinin inandırıcılığını arttırmak için de Reyhaniye'ye yeniden iki tabur Fransız askerinin geleceğini ve İskenderun limanında da bir Fransız Zırhlısının demirli bulunacağı haberini etrafa yaymaktadırlar.⁸¹ İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine propagandalarını değiştirmeye başlamışlardır. Bu propangandayı bir nevi teselli de kabul etmek mümkündür. İddialarına göre "İtalyan tehlikesi karşısında bulunan Türkiye Fransa'nın yardımını temin için Hatay'ın ilhakından vazgeçmiştir. Yakında Hatay'dan Türk askeri çekilecek ve yalnız Fransız Askeri kalacaktır.⁸² Fransızların erzak temini ve nakli için mütahhitlerle tekrar altı aylık mukavale imzalarını da propaganalarına delil göstermekte ve teselli bulmaktadırlar.⁸³

Suriye'de bulunan Hatay Ermenileri her olaydan ve herkesten kendi lehlerine bir menfaat teminine çalışmaktadırlar. Her fırsatı değerlendiren Ermeniler 17 Nisan 1939'da Hatay'dan Halep'e gelen Fransız ayan üyelerinden Gotiro ile görüşmeler yapmışlardır. Kendilerinin ne kadar tehlike de olduğunu anlatmak için "Türklerin Halep'e gelmelerinden korktuklarını, Fransızların Halep'i himaye etmesini" rica etmişlerdir. Bununla da kalmayıp Suriye ve kuzeydeki Türk propagandasının kuvvet kullanmak suretiyle önlenmesini de istemişlerdir.⁸⁴

Gizli servisin 8 Mayıs 1939 tarihinde yazdığı raporundaki tespitlere göre Gotiro ile aynı zamanda Akdeniz komutası erkanından olup aleyhimize yazı yazan Pol de Veu'nun Suriye seyahatleri sırasında Hatay'a uğ-

80 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 61

81 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 17, Belge No: 128

82 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 128

83 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 128

84 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 17, Belge No: 123

radıkları esnada bazı Ermeni gençlerinin taşkınlık yaptıklarından dolayı tutuklandıklarına dair Lorizon gazetesinde haberler çıkmıştır. Gazete Ermenilerin tutumlarını Fransızlara bağlılık olarak yorumlamış ve meseleyi "sancaktaki azınlıkların durumu" şeklinde aksettirmiştir.⁸⁵

Fransızlar Ermenileri sürekli kollamakta ve onlara yardımlarını esirgememektedirler. MAH'ın 7 Haziran 1939 tarihli bir raporunda bunun açık delileri görülmektedir. Gizli servisin tespitlerine göre "Antakya'daki Fransız istihbarat subayı I. Dünya Harbi'nde Fransız ordusunda çalışmış Ermenilere ve bilhassa Musa Dağı Ermenilerine 10 ila 20 lira arasında tekaüd maaşı vermeye başlamıştır.⁸⁶ Aradan geçen 20 yıldan sonra bu Ermenilerin hatırlanmış olması da bir hayli dikkat çekici bulunmuştur.

V- ATATÜRK'ÜN TUTUMU VE SANCAK KAMUOYU

Atatürk meclisin açılışı sırasında yaptığı konuşmasında Sancak (Hatay) meselesine de geniş yer vermiştir. 16 Kasım 1936 tarihli bir raporda Atatürk'ün Meclisin açılışı sırasında söylediği nutkun etkileri ile ilgili şu bilgilere rastlıyoruz: "...Atatürk'ün senelik nutkunun Sancak'ı alacak kadar eden parçasıyla fotoğrafı, kartpostal şeklinde tanzim edilerek 5000 adet basılmış ve dağıtılmıştır. Bir çokları bu kartpostalları büyüterek altın yıldızlı çerçevelerle evlerine asmışlardır."⁸⁷

Açılış nutkunun Sancak kamuoyundaki tesirlerini araştıran 19 Kasım 1936 tarihli MAH raporunda şunlar yazılıdır: "Beyanat Sancak mukadderatının Türkler lehine halledileceğine dair şüphesi olanları yola getirmiş ve Türkleri birleştirmiştir. Sancak Türkleri kurtuluşun muhakkak olduğuna sarsılmaz bir iman ile inanmış bulunuyorlar."⁸⁸

Atatürk'ün nutku Türkler ve Müslümanlar üzerinde müspet tesirler yaptığı gibi Ermeni ve Hristiyanlar üzerinde de olumlu tesirler yapmıştır. Bu-

85 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 17, Belge No: 120

86 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 17, Belge No: 111

87 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 229

88 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 252

nunla beraber "Taşnaklar Fransızların sözünden çıkmayacaklarını ve mukadderatlarını Fransızlara bağlamış olduklarını söylemektedirler." ⁸⁹

İlk zamanlarda Fransızlar tereddütlü, ne yapacaklarını şaşırmış durumda idiler. Hatta Sancak'ın Türklere verileceğine bile inanmış durumdaydılar. Ancak MAH elemanlarının son gözlemleri Atatürk'ün yaptığı meclisin açılış nutkundan sonra bu durumun değişmeye başladığı yönündedir. Genelkurmay Başkanlığı'na 20 Kasım 1936'da gönderilen bir raporda bu konuya değinilmektedir: "...Fransızlar son günlerde fikirlerini değiştirerek şiddet göstermeye başlamışlardır. Fransız delegesi Döryo'nun şu beyanatı da bu mütalaayı teyit etmektedir. Türklerle aramızdaki müzakere gayet basit ve zahiridir. 1921 İtilafnamesini bir kere daha gözden geçirmekten ibarettir. Bu Türkler yaptıklarının acısını yakında çekeceklerdir" ⁹⁰ demiştir.

Atatürk'ün nutkunun Sancak'taki tesirleri ile ilgili daha önce gönderilen raporları tamamlayıcı ve yeni bilgileri ihtiva eden raporlar MAH elemanlarından gelmeye devam etmektedir. Nitekim 27 Kasım 1936 tarihli raporda Sancak'ı meydana getiren etnik ve dini gruplar hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Rapora göre bu nutuk Türkler, Rumlar ve Hınçaklar arasındaki şüphe ve kararsızlığı gidermiş ve seçimlere katılmalarını sağlamıştır. Buna mukabil Suriyeliler de heyecan ve şaşkınlığa sebep olmuştur. Ancak, Fransızlar Vatani Partisi mensuplarını "Sancak Suriye Vahdetin'den ayrılmaz" diyerek teskine ve moral vermeye çalışmaktadır. Bunun üzerine Vataniler neticede Sancak'ın bir noktadan Suriye'ye bağlı kalacağı fikrini muhafaza etmektedir. Ancak İtalya'nın bu işe zorluk çıkaracağı fikrindedirler. Hatta bazıları daha da ileriye gitmekte ve Türkiye'nin "Musul meselesinde olduğu gibi nutka rağmen geri döneceğini" tahmin etmektedirler. ⁹¹

Daha sonraki raporlarda da Atatürk'ün nutkunun Sancak ile ilgili kıyımlarının Suriye'deki etkileri hakkında bilgiler verilmeye devam edilmektedir. 28 Kasım 1936 tarihli MAH raporunda Suriyelilerin genel tav-

89 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 252

90 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 242

91 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 166

ıyla ilgili şu bilgiler verilmektedir: "Reisi Cumhur Atatürk'ün Kamutay'ın açılışındaki nutkunun Sancak ile ilgili kısımlarının Suriye gazetelerinde yalnız tercümesi yayınlanmış, gazeteler hiçbir mütalaada bulunmamışlardır. Bundan Sancak hakkında siyasi yazı yazmamaları için gazetelere direktif verildiği anlaşılmaktadır. Bu suretle harekete aynı zamanda nutka ehemmiyet vermemiş gibi görünmek ve kendi noktai nazarlarının doğruluğunu Fransızlar'a itimatlarının sağlamlığını anlatmak istemişlerdir."⁹²

Atatürk, 1937 yılı başlarında güneye bir seyahat düzenlemiş incelemelerde bulunmuştur. Bu seyahatin çeşitli tesirleri olmuştur. Bu meydana MAH elemanları Suriyeliler ve Fransızlar üzerinde meydana getirdiği tesirleri anında Ankara'ya bildirmişlerdir. 9 Ocak 1937 tarihli bir raporda bu konuda şunlar yazılıdır: "Atatürk'ün cenup seyahati haberi Fransızlar arasında heyecan hasıl etmediği gibi, hiçbir askeri harekati de mucip olmadı. Endişeye düşen vataniler bunu Fransa-Türkiye arasında mürettep bir manevra ve nihayet Fransa'nın Türk talebini tervice delil addediyorlar. Halep Hristiyanları, şehrin Türkiye tarafından işgali ümidine düştüler. (İşgal edileceğini düşünüyorlar.)"⁹³

VI- ÇERKEZLER

10 Aralık 1936 tarihli bir raporda Çerkezlerle ilgili şu bilgiler vardır. "140 kişilik bir Çerkez bölüğü 6 Aralık 1936'da Halep'e gelmiş ertesi günü İskenderun'a hareket etmişlerdir. Bölüğün komutanı Recep Kap-tandır. Diğer bir Çerkez bölüğü dahi Halep'te beklemektedir. Bu Bölüğün komutanı da Teğmen Ömer isimindedir. Bnb. Collet'in dahi Halep'e gelmesi beklenmektedir."⁹⁴

23 Aralık 1936'daki raporda da yine Çerkez bölüklerinin İskenderun Sancağı dahilindeki hareketlerinden bahsedilmektedir. Buna göre; "Derik'teki 14 ncü Çerkez Süvari bölüğü de Kırıkhan'a sevk edilmiştir.

92 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 167

93 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 109; ("Bu sırada Atatürk'ün Cenuba doğru seyahatleri ve Eskişehir mülakatı her tarafta heyecan uyandırdı" demektedir. Dr. A.Melek s.37)

94 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 38.

Çerkez Bl.K.Bnb.Collet 9.12.1936'da Kırıkhan'a gelmiş ve Çerkez Yz Tevfik'te Kırıkhan'a gitmek üzere Halep'e gelmiştir." ⁹⁵

8 Ocak 1937 tarihli bir rapora göre; İskenderun havalisine gönderilen Çerkez bölükleri erlerine, icabında güvenilir ikinci şahıslara dağıtılmak üzere çift silah verildiği tespit edilmiştir. ⁹⁶

Fransızlar Çerkez bölüklerinin İskenderun Sancak'ına sevkini sürdürerek yığınağa devam etmektedirler. Bu maksatla daha önce Sancak bölgesine gönderilen 14 ncü ve 21 nci Çerkez süvari bölüklerinin dışında Duma'daki 12 nci ve Şam'daki 15 nci Çerkez süvari bölükleri de Sancak'a gönderilmiştir. Nebuk'taki 16 ncı Çerkez bölüğü Sancak'a hareket etmek üzere iken hareketleri tespit edilemeyen bir sebepten dolayı ertelenmiştir. ⁹⁷

Fransızların Türklere karşı İskenderun Sancak'ına Çerkez bölüklerini maksatlı olarak yerleştirdiklerini, Avrupalı müşahitlerin Sancak'a gelmesi üzerine geri çekmelerinden anlamak mümkündür. Müşahitlerin gelmesi üzerine Çerkez bölükleri Halep, Harim, Selkin ve Kürt Dağı'na geri çekilmiştir. Aynı zamanda Çerkez bölüklerinin genel komutanı Bnb. Coüllet'de üç ay izinle Fransa'ya gönderilmiştir. ⁹⁸

VII. ERMENİLER

Ermeniler Türkler aleyhinde faaliyetlerine devam etmekte ve yandaşlarını silahlandırmaya devam etmektedirler. Bu amaçla Ermeni ileri gelenlerinden Hıraç Papasyan, Fahri Barudî ile Beyrut'a giderek Cebel-i Musa Ermenilerine icabında dağıtılmak üzere 1500 silah için müsaade almışlardır. ⁹⁹

MAH'ın 15 Haziran 1938 tarihli bir raporunda Türk Ordusunun Hatay'ı işgal edeceği şeklinde yayılan haberlerin bir kısım Ermenileri tedirgin et-

96 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 7.

97 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 120.

98 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 120.

99 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 7.

tiği belirtilmektedir. Bu söylentiler üzerine Kırıkhan Ermenileri büyük bir korku içindedirler. Kırıkhan Ermenileri Fransızların oyununa geldiklerini ve bundan sonra Fransızlara alet olmayacaklarını büyük bir pişmanlık içinde birbirlerine anlatmaktadırlar. Bir kısım Ermenilerin aksine Taşnaklar sürekli kavga ve sertliği teşvik etmektedirler. Antakya Taşnak Lideri Moses Derkolasyon Kesep Nahiyesindeki bazı hazırlıklarla meşguldür. Yapılacak olan seçime fesat karıştırmak için elinden gelen gayreti esirgememektedir.¹⁰⁰

Ermeni azınlık Hatay meselesi yüzünden ikiye ayrılmışlardır. Buna göre durum şöyledir:

Halep Ermeni Taşnak ileri gelenleri Hatay meselesinden ikiye ayrılmışlardır. Antakya Taşnak lideri Moses Derkolasyon'a taraftar olan zümrenin fikri şudur: "Ermeniler Suriye'de 80.000 kişilik bir mevcudiyettir. Biz Hatay'daki Ermenilerin yüzünden bu mühim kütleyi alt üst edemeyiz ve ettirmeyiz. Binaenaleyh Suriye siyaseti her ne ise onu takibe mecburuz."

Halep murahhası Ardavas'a taraftar olan diğer zümrenin fikri ise şudur: Hatay'ı kendi haline bırakmak ve Hatay'daki emrivakileri harfiyyen kabul etmeliyiz. Oradaki Ermeniler galip gelen taraf ile uyuşmalıdır.

Halep'teki Taşnaklar yeni bir ictima aktetmemişler ve Hatay hakkında hiçbir karar vermemişlerdir. Bilakis aralarındaki Hatay meselesi ihtilafı elan devamdadır. İhtilaf Beyrut ve Paris'e aksetmiş fakat henüz bir neticeye raptedilmemiştir.

Moses Derkolasyon'un fikrine iştirak edenler şunlardır: Ayıntablı dışçı Kabakyan, Dr. Basmacıyan, Avukat Dikran ve Köpelyan. Hatay'dan Dava vekili izmirliyan, Eczacı Papasyan.

---

100 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 152

Ardavaşın fikrine katılanlar: Eski Halep Taşnak lideri Heraç Papazyan, Lider Araradyan, Topçuyan.

Hatay'dan: İskenderun Patrik Vekili Hat, Hayik Balyan, Dr. Avadis, Dr. İncecikyan.

Beyrut'tan: Hüsrev Tütüncüyan, Erivan'da Taşnak Hükûmeti zamanında vezirlik yapan Liyon Şant, Ağbalyan'dır. ¹⁰¹

Hatay'ın bağımsızlık kazanmasından sonra Sancak dahilindeki Ermenilerin göç etmeye başladığı görülmektedir. 9 Ağustos 1938 tarihli raporda bu konuda geniş ve teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Bu rapordan elde edilen bilgilere göre Kırıkhan ve havalisinde Ermenilerin muhacereti devam etmektedir. Gidenlerin çoğu Katoliktir. Ayrılanlar evlerinin pencere ve kapılarını sökmüşlerdir. Hicrete sebep, Fransız istihbarat zabitanın ve bilhassa oradaki Cizvit papazının tahrikatıdır. Kırıkhan güneyindeki Soğuksu köyündeki 37 Ermeni ailesinden 12 aile kalmıştır. Bu köde muhaceret başlar başlamaz Beyrut'tan Milletler Cemiyeti delegeşi Borni gelerek Ermenilere topraklarını terketmemelerini, hiçbir zarara uğramayacaklarını ve Milletler Cemiyeti'nin kendilerini himaye edeceği yolunda nasihatta bulunarak Beyrut'a dönmüştür. Fakat buna rağmen hicret durmamıştır. Bunun üzerine Borni'ye iki gün evvel Beyrut'tan İskenderun'a gelmiş ve Soğuksu'da Ermenilerden sahipsiz kalan toprakların vaziyeti ile meşgul olmaya başlamıştır. ¹⁰²

Ermenilerin göçlerin sebeplerini araştırma MAH elemanları bu konuda oldukça teferruatlı bilgiler elde etmişlerdir. Bu raporlardan anlaşıldığına göre Hatay'dan Ermeniler ile bir kısım Hristiyanların son hicret sebepleri şunlardır: 1. Gümrük meselesi, 2. Fransız propagandası, 3. Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı korkusu 4. Taşnak propagandası, 5. Hicret edenlere Fransızların çok kolaylık göstermesi.

Gümrük Meselesi : Gümrüklerin Hatay hükûmetince teslim alınması

101 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 154

102 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 188

nakliyat ve transit işlemlerinin kesileceği ve ilerde Suriye Hükûmeti'nin muhacirleri kabul etmeyeceği endişe ile karşılanmış ve Fransızların muayyen bir zamana kadar Halep'e geçmiyen otomobil ve kamyonların plaka numaralarının muteber olmayacağı hakkında müessir propagandaları hicretin amili olmuştur.

İlhak Meselesi Etrafındaki Mülahazlar : Hatay Türkiye'ye ilhak ediliyor. İlhak kesbettikten sonra Hatay'da mecburi askerliğin başlayacağı, Suriye'ye pasaportsuz geçilemeyeceği, her pasaport bedelinin 40 lira olacağı, ev eşyasından bile Suriye hükûmetinin gümrük resmi alacağı, hicret edenlerin çoğunun Halep'te iskân ettirileceği, hudutlarda gösterilen kolaylığın gösterilmeyeceği mülahazatı fikirler de yer tutmuştur.

Propaganda : Muhacereti yaptıranların Taşnaklardan Moses Derkalosyan ¹⁰³ ve İzmirliyan'dır. Propagandayı yaptıranların başlıcaları şunlardır: İskenderun istihbarat tercümanı Haçik Peltikyan, Sakallı Burgoyan, Liman Şirketi Müfettişlerinden Dülerm, İskenderun'da Zennardi, Nafia atelye şefi Bronye ve Dömülen'dir. Ermenilerin hicret sebeplerini yerinde tetkik etmek üzere Halepteki muhtelif Ermeni cemaatleri mümessilleri eczacı Semercibaşyan'ı Hatay'a göndermişlerdir. Semercibaşyan'ın tahkikatının neticesi Ermenilerin siyasi davalarının artık kalmadığı, son muhaceratin doğrudan doğruya ekme ve geçinme meselesi olduğu merkezindedir. ¹⁰⁴

Ermenilerin büyük bir kısmı yeni Hatay devleti hakkında daha olumlu ve ılımlı düşüncelere sahip olduğu halde Taşnaklar olumsuz bir tutum içine girmişlerdir. MAH elemanlarının ele geçirip tercüme ederek Ankara'ya gönderdikleri Sancak Taşnak Komitesi'nin 20 Ağustos 1938 tarihli beyannamesinde bunu açıkça görmek mümkündür. Beynamede Sancak'taki Ermeni cemaatine hitap edilmekte ve yapılan milletvekili seçimlerine muhalif oldukları açıklanmaktadır. Ayrıca seçimlere katılmayıp protesto etmektedirler. ¹⁰⁵

103 ATASE Arşivi. II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 182

104 ATASE Arşivi. II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 182,183

105 ATASE Arşivi. II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 149

Musadağı bölgesinde ve Ermeniler arasında uzunca bir zaman yaptırılan araştırma neticesinde bu muntıkada gerek silah deposunu mevcudiyetine, gerek Ermenilerin çete teşkil ettiklerine dair bir emareye tesadüf edilmemiştir. Kaynağımızın verdiği malumata göre Musadağı Ermenilerinden "Taşnaklar hariç" diğer kısmı yeni Hatay hükûmetine her suretle mutavaat etmeye, Taşnaklar ise Fransız askerinin Hatay'dan çekilmesini müteakip hicret etmeye karar vermişlerdir.¹⁰⁶

VIII- İTALYANLAR

İtalyanlar Akdenizde ve Avrupa'da hakimiyet kurma girişimlerinin yanında Ortadoğu'da da varlıklarını hissettirmek istemektedirler. Türkiye'ye karşı takındıkları düşmanca tavırlarını Hatay meselesi sırasında da sürdürmüşlerdir. Türkiye'nin aleyhinde olan kişi, grup ve cemiyetleri teşvik ve tahrik etmekle oldukları, görülmüştür. Hatta bir kısım insanlara, Türkiye'den soğutmak için Türkiye'de yapılan bazı inkılâpların uygulamalarını mübalağalı ve yalanlar katarak propaganda etmektedirler. Sancak'ta başta Kürt hoca olduğu halde bir kısım din adamları ve yakınlarından İtalya lehine sözler sarf edildiği tespit edilmiştir. Türk istihbarat servisinin tespitlerine göre bu propagandayı Halep'teki İtalyan konsolosunun yakın dostu Mösyö Draki idare etmektedir. Draki Müsait bulunduğu bu gibi kişilere bolca para da dağıtmaktadır. Bu şekilde kandırılmış bir kimse MAH elemanına ciddi, ciddi inanarak şunları anlatmıştır: "Zorla şapka giydiriyorlar. Giymeyenlerin namus ve şerefi tehlikede. Bu yaştan sonra bunuda mı göreceğiz. Hükûmetin emri olsa her ne ise, fakat bir takım eşhasın elinde maskara oluyoruz. On sene Fransızları tecrübe ettik. Hele bir de İtalyanları tecrübe edelim. Bu gavurlar İslamlara ve Müslümanlığa hürmetkâr davranıyorlar. Herkesin vicdanına karışmıyor, müdahale etmiyorlar"¹⁰⁷

Halep İtalyan konsolosu azınlık gruplarla temaslarını sürdürmekte ve onları tahrike devam etmektedir. 28 Kasım'da Harim kuzeyindeki Yenışehir civarındaki Asker Çayırı denilen yerde kurulan Ermeni kampını

106 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 187

107 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 231

ziyaret etmiş, Ermenilerle uzun uzun görüşüp, konuştuktan sonra tekrar Halep'e dönmüştür. Konsolos 3 Aralık'ta tekrar bu kampa gelmiş bir gece buralarda kaldıktan sonra İskenderun'a gitmiş ve 5 Aralık akşamına kadar orada kalarak delege Doryö ile görüşmüştür.¹⁰⁸

İtalyanlar tarafından çıkarıldığı muhakkak olan bir şayiye göre Vatani Partisi taraftarları Milletler Cemiyetinde Sancak meselesini lehlerine halledemezlerse, İtalya'yı kendilerine yardıma çağıracaklarmış. Yine seçimlerden bir kaç gün evvel yapılan propagandaya göre Fransızlar Sancak'ta Araplar namına kendi adamlarını saylav (millet vekili) çıkartırlarsa vatani alevleri de yine İtalyanların himayesini isteyeceklermiş Türk gizli servisi bu şayiaların ciddiyetine ihtimal vermemektedirler. Ancak, İtalyanların Sancak'ın son günlerdeki karışık durumundan istifade ederek bölgedeki Ermeniler ve vataniler arasında propaganda yaparak kendilerine taraftar toplamak, karışıklık çıkarmak ve kurtarıcı rolü oynamak istedikleri kanaatindedirler.¹⁰⁹

Halep İtalyan konsolosu Antakya'ya gelerek, 12 Ocak 1937 tarihinde Türkler tarafından yapılan büyük protesto gösterisini sonuna kadar takip etmiştir. Daha sonra 18 Ocak 1937'de halk temsilcilerinden Abdülğani Türkme'e İtalyan tebaasından Loran Balit ile haber göndererek Balit'in evinde buluşmak ve görüşmek istediğini bildirmiştir. Bu teklife Abdülğani Türkmen olumsuz cevap vermiştir. Eğer konsolos mutlaka görüşmek istiyorsa evinin açık olduğunu bildirmiştir.

İtalyan Halep konsolosunun, Reyhaniye'ye çok sık gelip gittiği ve İtalya'da tahsil etmiş belediye doktoru Minasyan ile de devamlı görüştüğü tespit edilmiştir.¹¹⁰

İtalyanlar İskenderun Sancak'ı ile ilgilerini devam ettirmekte ve kendilerine sempati duyanların miktarını artırma gayretlerini sür-

108 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 42

109 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 42

110 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 39

dürmektedirler. 16 Ağustos 1938'de elde edilen bir habere göre Halep İtalyan kulübü başkanı Per Fruvo 50 kadar kulüp memuru ile birlikte Hatay'a bir seyahat yapmış ve tekrar Halep'e dönmüştür. Bu seyahat sırasında Fruvo ve arkadaşlarının Hatay'a bağlı Cebel-i Musa, Soğuk Oluk ve daha başka yerlerdeki halktan İtalya'yı istediklerine dair mazbatalar topladıkları tespit edilmiştir.¹¹¹

IX- TÜRK DOSTLUĞUNA ÖNEM VEREN CEMİYETLER

Bir kısım Araplar İtalyan, Fransız, İngilizlerin tesirinde kalarak Türkler ve Türkiye aleyhinde her türlü faaliyette bulunurlarken az da olsa bir kısım akıllı selim sahibi Araplarda Türk dostluğuna ve kardeşliğine önem vermekte ve bu yönde gayretler sarfetmektedirler. Türk gizli servisinin 9 Ocak 1937 tarihli raporunda belirttiğine göre bu kuruluşlardan biri Halep'te kurulmuştur. Kurulan cemiyetin adı Hizbullah-Ettürki-Elarabi-Elankazi Suriye" (Suriye'nin Teyakkuzu için Türk-Arap Kardeşlik Cemiyeti) dir. Kurucular arasında Tayyareci Hayrettin Lebabidi'de bulunmaktadır.¹¹²

Diğer Türk dostluğuna önem veren kuruluş ise Trablusşam'da kurulan "Trablusşam Vatanperver Halk Heyeti" dir. MAH elemanları bu cemiyetin bütün fikir ve görüşlerini aksettiren 16 Ocak 1937 tarihli bir beyannameyi Türkçeye çevirerek 25 Ocak 1937'de Ankara'ya ulaştırmışlardır. Cemiyetin görüşlerini net ve açık bir şekilde gösteren bu beyanname metni aynen şöyledir. "Beyanname: Hakyolunda temiz bir savaş Arap Gençliğine Umumi bir hitap: İskenderun ve Antakya sancağında Arap kardeşlerimizle Türk kardeşlerimiz arasında münazaa vardır. Fazilet ve şeref size bu anlaşamamazlığı izole etmenizi icab ettirir. Asalet ve ihlas ile hareket edilirse dünyada yapılamayacak bir iş bulunmaz. Bizim kardeşlerimizle kavga etmemiz ve garp alemini kendimize güldürmemiz doğru değildir. O garp ki bizimle yüzlerce senelerden beri istihza ediyor. Munsıf olan komşularımız ve kardeşlerimiz ne istiyorlar? Onlar haktan uzaklaşmazlar. Biz onlarla ilelebet devam edecek bir kardeş ittifakı yap-

111 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 169

112 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 10

mak isteriz. Biz sancağın bütün halkına Türkiye ve Suriye'yi alkışlayacak bir ara bulmak istiyoruz. Büyük ağabey olan Türkiye elbetteki küçük kardeşi Suriye'yi teveccünden mahrum etmez. İhlaskâr Arap gençleri! İskenderun ve Antakya Sancağına ara bulma ve islah fikirleri götürünüz! Heyetlerimizi hazırlıyoruz, gitme günü son da bildirilecektir. Bu beyannamenin yazılışında samimiyet ve ihlasın âmil olduğunu söylemeye hacet yoktur." Vatanperver Halk Cemiyeti/Eî Cennetü'l şiiyetül Vataniye Tarbluşşam ¹¹³

X- HATAY'DA SEÇİMLER VE SONUÇLARI

Türk-Fransız Askeri ve Siyasi anlaşmaların imzalanmasından sonra Hatay'da Seçimlerin tamamlanması için çalışmalarına başlanmıştır. 15 Temmuz 1938'de Cevat Açıkalın ve Alb.Collet'in önderliğinde bir seçim komisyonu kurulmuştur. Seçmen listelerine 35.847 Türk, 11.319 Aleviler, 5504 Ermeni, 1845 Arap, Rum 2098 ortadoks ve 359 diğer cemaatlere kişi kayıt yaptırmıştır. Bunlardan her 100 seçmen bir ikinci derece sayıldığından 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap, 20 Rum-Ortadoks ikinci derecede seçmen sayılmıştır. Bu işlemlerin tamamlanmasından sonra 20 Ağustos 1938'de ikinci derece seçmenler tarafından milletvekillerinin seçileceği ilan edilmiştir. Bunun üzerine Türk milletvekillerinin kimler olacağı konusunda çalışmalara başlanmıştır. Seçim 24 Ağustos'ta yapılmıştır. ¹¹⁴

Türk gizli servisi elemanlarından biri Hatay'da yapılacak seçimler ve sonuçları ile ilgili oldukça iddialıdır. 18 Ağustos 1938'de Hatay'daki seçim öncesi genel havayı şu şekilde tasvir etmektedir.

"Dün geldim. Memleket alt üst, sokaklar, kahveler ağa odaları ve saireler hep üst üste. Bu kadar kalabalık. Bilmeyenler adeta heyacana kapılır. Bütün bu hay huy, liste gelmiş mi, gelmemiş mi? Bu gün geliyor, liste Cevat Bey'e gelmiş, ayın 18'inde veya 19'unda partiye verilecek mi,

113 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 43

114 Sarımay, A.A.M. Da a.g.m. II. sayı:35 s.412-413; İsmail Soysal a.g.e. s.40

filan veya filen dahil-i liste imiş... İşte memleket baştanbaşa bu şekilde meşgûl ve heyecanlı malidir. "Gizli servis elemanı seçim havasını bu şekilde tasvir ettikten sonra seçilecek milletvekili listeleri ve seçileceklerle ilgili olarak çok iddialı bilgiler vermektedir. Bu elemana göre Antakya listesinden muhakkak seçilecek olanlar şunlardır: 1. Abdülgani Ağa Türkmen 2. Dr. Vedi Bilgin 3. Dr. İbrahim Kavlak. 4. Karasulu Kamil Ağanın oğlu Mehmed Kamil Karasulu 5. Nafi Miskî Cevat Bey tarafından istifa teklif edilmiş mukavemet göstermektedir. 6. Subhi Berakât 7. Bekir Ağa Berakat 8. Şoförlerin reisi İzzet. 9. Doktor Arif Hikmet (Süral) Cevat Bey tarafından istifa ettirilmiştir.

İskenderun listesi ise şöyledir: 1. Hamdi Selçuk, 2. Eczacı Abbas Efendi, 3. Mercan Büstan.

Kırıkhan'da ise liste şu şekildedir: 1. Abdullah Mursal, 2. Abdurrahman Mursal 3. Çirkinzade Reşit Ağa, 4. Yunus Nadi'nin biraderi Sadık Hocanın oğlu Cevat (Abalı), 5. Belen Halkevi Reisi Seydi Efendi (Oğuz), 6. Şeyhlizade Bahri (Bahadır).¹¹⁵ MAH elemanının tespit ettiği isimler hemen hemen seçilmiştir. Antakya listesinden 9 kişilik bir tahminde bulunmuş ve hepsini tutturmuştur. Doktor Arif Hikmet'in Cevat Açıkalın tarafından istifa ettirildiğini yazmışsada bunda yanılmıştır. Yine İskenderun listesinde üç kişinin ismini tahmin etmiş ve hepsini tutturmuştur. Aynı şekilde Kırıkhan listesinde altı kişinin ismini tahmin etmiş ve birinde Çirkinzade Reşit Ağa'da yanılmıştır. Türk İstihbaratının iyi çalıştığını görüyoruz.¹¹⁶ Gizli servis elemanı duyduğu ve öğrendiği bilgilerin doğruluğundan çok emindir. Bu iddiasını ise şöyle açıklamaktadır: "İşittiğim ve öğrendiklerim bu suretledir. Ben zannediyorum ki öğrendiklerimde onda bir hata ya vardır ve belki de yoktur. Mursal İna-yet mebus olmuyor. Tayfur yerini mahafaza edecektir. Tayfur Reis-i devlet, Dr. Abdurrahman Başvekil, Abdülgani Ağa meclis reisidir. Bu verdiğim haberde de isabet olduğuna kaniim"¹¹⁷ MAH elemanı bu

¹¹⁵ ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 164

¹¹⁶ Nuri Aydın Konuralp, Hatay-Kurtuluş ve Kartırış Mücadelesi-Tarihi, İskenderun 1996, s.163,164

¹¹⁷ ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 165; Gerçekten de bu isimler ajanın belirttiği görevlere getirilmişlerdir. Sarıay, a.g.m. II, s.415,416; Konuralp, a.g.e. s.164

iddialarının isabetinden emin olduğu gibi, seçilecek heyetinde memleketin beklentilerini tatminden uzak olduğu kanaatindeydi. Kanaatini raporunda şu sözlerle açıklamaktadır. "Bu münasebetle tekrar etmek isterim ki yarın bu liste intişar eder etmez, memleket cidden hayretler içinde kalacaktır. Çünkü liste ümit ve hayalin haricinde gibidir." ¹¹⁸

XI- SANCAK FİRARİLERİNİN SURİYE'DE TEŞKİLÂTLANMALARI

Hatay devletinin kurulması ile birlikte bir kısım ayrılıkçılar Suriye'de toplanıp bir takım faaliyetlerde bulunmaya başladılar. Hatay firarileri diye adlandırılan bu kimseler Halep'te "Büstan-ı Külâp" da "İs'afî Muhacirîn" adıyla bir dernek kurmuşlardır. Kurulan teşkilatın reisi Alber, kâtib-i umumi ise Memduh Selim'dir. Faal üyeler ise şunlardır: 1.Karamurt Nahiyesi eski müdürü İhsan (alevidir). 2.Süveydiye Nahiyesi eski müdürü Süleyman (alevidir). 3.Antakya Muhasibi Sadık Mukayyet (Sünnî Arap). 4.Memduh Selim (Kürt). 5.Zeki Arsuzî (Alevi). 6.Nedim Verd (Alevi) 7. Zeki Kavvas (Alevi, müteaddid cinayetler işlemiş). 8.Moses (Ermeni). ¹¹⁹

Bu teşkilat Hasan Cebbare'den aldıkları talimat doğrultusunda hareket etmektedir. Türk gizli servisi elemanı bu bilgileri bizzat yukarıda bahsi geçenlerden öğrendiğini ifade ederek verdiği bilgilerin sağlamlığını pekiştirmek istemektedir. Bunu verdiği bazı örneklerle de delillendirmektedir. Bu bilgilerin çoğunu berberi Vedi Usta'dan öğrenmektedir. Bunları öğrenmek için berbere bir miktar para vermiştir. Suriye Hükûmeti ile teması sağlayan ve para temin eden Hasan Cebbare'dir. İskenderun'dan para temin eden de yine Hasan Cebbare ile Zeki Arsuzî'dir. Çeşitli kaynaklardan para temin eden bu kimseler bol, bol harcamaktadırlar. Dernek üyelerinden Memduh Selim daha önceki Kürt isyanında da yine bolca bir paranın üzerine konmuştu. Antakya lisesi öğretmenliğinden istifa etmiş ve bol para yemişti. Şimdide aynı şekilde eski

118 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 165

119 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 165

günlerine dönmüş ve bolca para harcamaktadır. Yeni Santral Oteli'nde yatıp kalkan Memduh Selim'in kendisi gibi bir arkadaşı vardır. Bu kim-
senin adı tahsildar Yusuf Gariptir. Türk gizli servisi Sancak firarilerinden
olan bu kişiden de birçok bilgiler elde etmiştir. MAH elemanının Yusuf
Garip'ten öğrendiğine göre Memduh Selim 120, Sadık Mukayyit 90 ve
diğer üyelere elliler, altmışar lira teşkilatlarından maaş almaktadırlar.
Bunların dışında hemen hergün Sancak firarilerine yüzlerce lira maaş ve-
rilmektedir. Hatta teşkilat İskenderun ve Kırıkhan'dan geçen Ermenilere
de bir miktar para verilmektedir. Ancak paranın miktarı ötekilerinki kadar
çok değildir. Kusayrizade Selahattin Antakya'ya dönmüştür ve İ's'afi Mu-
hacirin teşkilatı ile daima irtibat halindedir. MAH elemanı, Selahattin hak-
kında "Sancak'a gidip gelebildiği için şahsen daha muzır bir vaziyette ka-
lıyor" şeklinde düşünmektedir. Diğerlerini ise Sancak'a girip
çakamadıkları için daha az tehlikeli olarak değerlendirmektedir. Bu arada
Hatay'daki mülki idareciler ve halkevleri de bu olayları düşünüp, de-
ğerlendirip, tedbir alacak durumda değildir. Çünkü o anda meclisin te-
şekkülü, millet vekillerinin seçimi ve bunlarla ilgili diğer işlerle meş-
guldürler. 120

Türk gizli servisi, bu teşkilatın aleni olarak Halep'te çalışmasının ile-
ride bazı kötü neticeler verebileceği tahmininde bulunmaktadır. Sancak sı-
nırında karışıklıklar çıkarabilecekleri tahmin edilmektedir. Zira gerek
Hasan Cebbare gerekse Ermeni Moses sürekli para buluyorlar ve bunları
tahrik ve teşvik ediyorlar. Ayrıca Fransızlarda bunlara sürekli maddi ve
manevi destek sağlamaktadırlar. Yusuf Garip'in müracaatı üzerine Fran-
sızlar "... biraz bekleyiniz müteessir olmayınız, meyusiyetiniz yakında
izale edilir" diyerek manevi destek vermişlerdir. 121 Fransızlar bu söz-
lerinde ne kadar samimidir ve sözlerinin arkasında dururlar belli değildir.
Ancak şimdilik bu söz ve davranışlar bu teşkilata manevi destek sağ-
lamaktadırlar. Bu teşkilat adam bulmakta da fazla zorlanmamaktadır. Zira
Sancak'ın her tarafından gelen firariler hep Halep'te ve teşkilatın eli al-
tındadır. Ayrıca Halep ve havalisinde, Şam ve diğer yerlerde birçok Arap,
Arap vatanperverleri veya Arap gençleri ve Türk düşmanları vardır. Hatta
sırf para için teşkilata giren ve çalışan birçok kimse mevcuttur. İşte bütün
bunları değerlendiren Türk gizli servisi elemanları, Sancak sınırlarında bir

120 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 166

121 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 167

takım tatsız hadisatın meydana gelebileceğinin göz ardı edilmesini Ankara'ya rapor etmişlerdir.¹²²

Bu arada Halep ve civarından bazı kimseler Türk gizli servisi elemanları ile temas kurarak pasaportsuz olarak Halep'ten Türkiye'ye gidip temaslarda bulunmak istediklerini bildirmişlerdir. Bu heyet muhtemelen Sancak yetkilileri ile sıcak ilişki kuramadıkları için Halep ve çevresi ile ilgili ne şekilde çalışmaları gerektiğini yapabileceklerini bizzat Türk yetkililerden öğrenmek istemişlerdir. Bu arada gidiş-geliş için yapılacak masrafı karşılayacak durumda da değildir. Halkevlerinin kendilerine yardımcı olmasını talep etmektedirler. Gizli servis elemanı bu taleplere olumlu cevap verilmesi taraftarıdır. Zira servis elemanının düşüncesine göre bu adamlar Türkiye'ye gidip geldikten sonra yaptıkları ve yapacakları masrafın kat, kat fazlası propaganda yapacaklardır. Bu düşüncelerle bu heyete her türlü yardımın yapılması raporda tavsiye edilmektedir.¹²³

XII- HAYAT DEVLETİ İLE SURIYE'NİN İLİŞKİLERİ

Türkiye Suriye'deki gelişmeleri yakından takip etmektedir. Suriyedeki seçimlerden sonra meclisin teşekkülü ile ilgili bilgiler 28 Aralık 1936 tarihinde Ankara'ya ulaştırılmıştır. Suriye meclisi 21 Ocak'ta merasimle açılmış ve Farisulhuri başkan seçilmiştir. Suriye Cumhurbaşkanı Mehmed Ali Abid istifa etmiştir. Yerine 82 oydan 74 ünü alan Haşimületasi seçilmiştir. Ata Eyyubi kabinesi istifa ederek yerine yeni kabine kurulmuştur. Yeni kabinenin teşekkülü şöyledir. Başvezir ve iktisad veziri Cemil Mürdüm, Dahiliye ve Hariciye Veziri Sadullah Cabiri, Adliye ve Maarif Veziri Dr. Abdurrahman Kiyali, Maliye ve Müdafaa Veziri Şükrü Kuvvetli Kiyali'dir.¹²⁴ Bilindiği gibi Türkiye ile Fransa arasında 26 Ocak 1937'de yapılan bir anlaşma ile Sancak Dışişlerinde Suriye'ye bağlı, İçişlerinde serbest "ayrı bir varlık" haline getirilmişti. 15 Haziran 1938 tarihli MAH raporundan anlaşıldığına göre Suriye, Hatay' Devleti'nin aleyhinde çalışmalarını her vesile ile yürütmektedir. Faliyetlerinden şüphelenilen Suriye'nin Antakya gayri resmi murahhası Nebih Elazma'nın vekili Fuat Müferrıç'ın evi 6/7 Haziran 1938 gecesi basılmıştır. Baskın sırasında evrakına el konmuştur. Fuat ve iki katibi Halep istikametinde hudut dışına

122 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 167

123 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 168

124 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 8

çıkarılmıştır. Kendisini hudut dışında bırakıp dönen Hatay'lı Türk polislere geç olmakla beraber günah çıkarırcasına oyuna geldiklerini itiraf etmiş ve "Bizim Türkler ile hiçbir hüsumetimiz yoktur, düşmanımız Fransızlar'dır." demiştir.¹²⁵

Suriyeliler Türk düşmanlığını sürdürmektedirler. Her vesile ile Türkiye ve Türklük aleyhine çalışmaktadırlar. Halep'te Özbekiye Bahçesinde 24 Temmuz 1938'de Fransızların Suriye'ye ilk girdikleri sırada şehit olan Harbiye Nazırı Yusuf Elazma için bir anma merasimi yapılmıştır. Böyle bir merasim sırasında bile fırsattan istifade hazır olan topluluğa Arap tarihinden, Hatay'dan ve özellikle Türklerin zulümlerinden bahseden nutuklar atılmıştır.¹²⁶

Bazı bozguncular Hatay dahilinde tahriklerde ve provakasyonlarda bulunmak üzere grupları teşekkül ettirmek üzere toplantılar yapmaktadırlar. Bu işlerde başı çekenlerden biride Lazkiye Sancağı Ceble kazası Kaymakamı Behçet Arnuk'tur. 23 Ağustos 1938 tarihinde Behçet Arnuk'un evinde İskenderun'un müdafaası için toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya şunlar katılmıştır. Ceble Sandık Emni Abdülmecit, Mal Müdürü Cemal Bağdadi, Lazkiye'den Avukat Mecit, Lazkiyeli Abdül Vahit Harun, Avukat Faiz İlyas, Abdülkadir Şereyta, İhsan Cabiri'nin adamlarından ve Lazkiye memurinden Abdullah İlyas, Cebleli Muharrem Muhsin, İbrahim Gencin yeğeni Behçet Nasur, Ceble köylerinin tanınmış alevilerinden Memduh Şakir Kavvas'ın eniştesi Şeyh Ali Zuhurî, Arsuzî'nin eniştesi Şaban Saidî, Cebleli Hacı Ethem İbrahim, Cebleli Cemal Ali. Bu toplantılar iki gün devam etmiş ve Lazkiye'den gelerek iştirak edenler tekrar dönmüşlerdir. Şeyh Ali ve Şaban Saidi Halep'e gitmişlerdir. Yapılan bu toplantıda Halep'in müdaafası için çete teşkilâtına ait mesail müzâkere edilmiş ve bu müzakerelerden sonra Cemal Ali, Dib ve Etem İbrahim Hatay hududunda çetecilik yapmak üzere 25 lira mukabilinde bazı serserileri kaydetmeye başlamışlarsada bunlara şimdiye kadar ne silâh ve ne de para verildiği görülmemiştir.¹²⁷

Suriyeliler karışıklık çıkarmak amacıyla Hatay'ın bazı köylerine baskınlar düzenlemekteydiler. Aslen Ayrancı Şarkî olan Abdürrezk emrindeki

125 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 152

126 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 153

127 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 184,185

9 kişilik çete ile Ayrancı Şarkî, Yeniköy ve Saffa köyünü basmak istemiştir. Çete reisi Abdürrezzak Vatanilerin Reyhaniye efe-başlılarındanır. Hatay'da idarenin değişmesi üzerine Suriye topraklarına kaçmıştır. Kendi arazilerindeki ekinlerinin Türkler tarafından biçildiğini duyunca başına birkaç serseriye toplayarak Hatay hududundaki köylere tecavüzlere başlamıştır. Kendine ait harmanları yaktıktan sonra kaçmıştır. Abdürrezzak'ın bu hadiseleri çıkarmasını Hamam Nahiye Müdürü teşvik etmiştir. Onun bu davranışlarına Fransız askerleride göz yummak suretiyle yardımcı olmuşlardır.¹²⁸

Hatay hududunda çetecilik yapanlar hakkında yapılan araştırmalarda bunların çok ehemmiyetli ve düzenli eçet teşkilâtları olmadığı tespit edilmiştir. Bunlar Hatay'dan kaçan Arap ve Kürtlerden mürekkep dermeçatma bir teşekküldür. Bu çete gruplarına Suriye Hükûmeti imkân ve destek sağlamaktadır. Çetelerin ençok faaliyette buldukları yerler Harim ve Hamam bölgeleridir. Harim bölgesindekileri Şeyh Yusuf organize etmektedir. Hamam mıntikasındakileri Organize edenler ise Ayrancı Şarkî köyünden Abdürrezzah ile Kürt Haydar ve Halil'dir. Bunlar fırsat buldukça hududuna yakın köylere baskın yaparak harman ve evleri yakmaktadırlar. Hepsisi de Amik Ovasında çiftçilik yapmış ve harmanlarını bırakarak kaçmışlardır. Bunlar şimdi Suriye'de sefil vaziyete düşmüş göçebe araplardır.¹²⁹

Bu çetelerin dışında yine Amik'teki Türk köylerine baskın yapmak üzere kurulan çete teşkilâtı hakkında Türk gizli servisinin Halep'teki elemanından elde edilen bilgiler 8 Eylül 1938 tarihli raporla ilgililere bildirilmiştir. Ötekiler gibi bu çete grubundada başı çekenler Hataylı firarilerdir. Bunların önde gelenlerinden biri Reyhaniyeli ittihad-ı anasır fikrinin savunucularından Çerkez Şaban Ağa'dır Bu çeteler arasında Memduh Selim'e bağlı Kürtler de bulunmaktadır. Bu çete grubu doğrudan doğruya Şeyh Maruf Eldevalibî'den tahsisat almaktadırlar.¹³⁰

Bağımsız Hatay Devleti 2 Eylül 1938'de resmen kurulduktan sonra Suriye ile ilişkilerinde Fransızların tahrik ve teşvikleriyle birtakım sıkıntılar

128 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 189

129 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 211

130 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 200

yaşanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi sınırlara tecavüz, köy baskınları, harman yangınları şeklinde devam eden sıkıntılara her geçen gün yenileri eklenmektedir. Bunlardan biri Hatay ile Halep arasında yolcu gidiş-gelişlerinde sınır kapılarında zorluk çıkarılmasıdır. Hatay ile Türkiye arasındaki geçişler Hatay hala dışişlerinde Suriye'ye bağlı olduğu zamanki şartlarda devam etmektedirler. Bu ise Suriyelilere ve Fransızlara Hatay'daki genel durumu sıkıntıya sokmak için fırsat vermektedir. Bu fırsattan istifade ile Hatay'ı Suriye ve Türkiye arasında köşeye sıkıştırmak istemektedirler. Bu fikri ilk düşünen ve Fransızlara empoze eden Hatay'ın eski maliye reisi ve halen Halep maliye Reisi olan Hasan Cebbare'dir. Fransızlar tarafından da benimsenen bu düşünceye dayalı olarak Halep'ten sıradan bir kimseyi bile Hatay'a bırakmamaktadırlar. Buna karşılık Hatay'dan gelecek olanlara da kolay kolay geçiş izni verilmemesini yine Hasan Cebbare Fransızlara teklif ve kabul ettirmiştir. Hatay'dan Halep'e gidecek yolculara tatbik edilecek usul şöyledir: Fransızlar evvela müracaat eden yolcunun kabul edilip edilmeyeceğini Halep'ten sormakta ve Halep emniyeti muvafik cevap verdiği taktirde yolcuya Lesse Passe verilmektedir. Halep'e sorulan Hataylılar'ın %90'ına ise red cevabı verilmektedir.

Hatay ile Halep arasında yolcu nakliyatı hemen durmuş gibidir. Bunkdaki gayeleri şunlardır:

- a. Halep'den herkesin serbestçe Hatay hududuna girmesine müsaade etmemekle Hatay pazarlarının felce uğratılması.
- b. Hatay'ın meyve ve sebzelerinin çürümeye mahkum edilmesi.
- c. Hatay'ın en bol senelerinde bile Halep'den Hatay'a yapılan un, buğday, eşya, etlik hayvanat sevkiyatını men ederek Hatay'ın hayat-ı umumiyesine tesir etmek.
- d. Hatay hastalarını Halep hastahanelerine almayarak, Hatay'ın sıhî durumunu tazyik etmek.

Bu düşünceler ile güçleştirilen Halep münalakatının akisleri nitekim kısa sürede görülmeye başlanmıştır. Ez cümle evvelce Halep ve cizarından her pazartesi günü 600-1000 arasındaki eşhasın iştirak ettikleri

ve halen gelmedikleri Reyhaniye pazarının mültezimi şimdiden hükümete müracaatla tenzili bedel iddiasında bulunmuştur. Hatay'ın doktor ve tababet alât ve edevatına da olan ihtiyacı kesindir. Hatay'da idrar ve kan tahlil yapılamamaktadır. 50.000 nüfuslu Antakya gibi bir kasabada ihtiyaca yetişmesine imkân olmayan tekbir doktor Basil vardır. Türkiye'den gelen doktorlar hastalar gitmezler, Dispanserlere de ancak ayakta yürüyebilecek hastalara gitmektedirler. Bu gibi vaziyetlere çare arayan İnanet Bey'e Hataylıların bazıları yegâne çarenin Lesse Passe'nin ortadan kaldırılması olduğunu söylemişlerdir.¹³¹

Fransızlar ve Suriyelilerin bu tutumundan Hatay halkı da yöneticileride şikayetçidirler. Yukarıda da belirtildiği gibi Suriye'nin bu tutumunun sosyal, ekonomik ve sıhhi olumsuz neticeleri kısa zamanda kendini göstermeye başlamıştır. Bunun önüne geçmek ve sıkıntıları gidermek için Hatay hükümeti birtakım teşebbüslerde bulunmuştur. 29 Eylül 1938 tarihi itibarıyla Türk gizli servisinin Ankara'ya aktardığı tespitleri şöyledir: "Hatay Dahiliye vekili, Kole'ye yazdığı bir tezkirede: "Suriye'den her kim isterse Hatay'a gelebilir. Hatta yolcular için tatbik ettiğimiz takayyüdat ile alakadar değiliz. İsterseniz bu takayyüdatı ref edebilirsiniz. Çünkü biz umumi af ilan ettik. Ve hiç kimse hakkında yapacağımız bir takip siyaseti yoktur" denilmiş olmasına rağmen olan Hatay'dan Suriye'ye gidecek olanları Fransızlar evvela Suriye hükümetinden soruyorlar ve muvafakat ettikleri takdirde mürurlarına müsaade ediyorlar. İşte bu vaziyet gösteriyorki, Suriye hükümeti Hatay hükümetine karşı hafa tedbirli hareketinde devam ediyor. Mahaza Suriye hükümetinin bu tutumundan Franzılarda memnun olmadıklarını söylüyorlarsa da Fransızların ne derece samimi olduklarını bilmek şimdilik zordur."¹³²

Türk Gizli Servisi Hatay hükümetini çok zor durumda bırakan bu uygulamanın sebep ve kaynaklarını araştırmaya devam etmektedir. Fransızların, Suriye'nin bu tutumundan biz de şikayetçiyiz şeklindeki beyanlarında samimi olmadıklarını raporlarında sürekli işlemektedirler. Nitekim 12 Ekim 1938 tarihli bir gizli servis raporunda bu şüphelerinin

131 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu. Dosya: 15, Belge No: 134

132 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu. Dosya: 15, Belge No: 186

haklılığını ortaya koyan yeni bilgiler delilleriyle Ankara'ya bildirilmiştir: "Hatay-Halep münalakatındaki takayyüdata dair alınan haberler şunlardır: Hatay'dan Halep ve civarına gidecekler hakkındaki takayyüdatın Suriye Hükûmeti tarafından alınmış bir karar olduğu anlaşılmış ve bu işte Fransızların müdahalesi sezilmiştir. Şöyleki: Hatay'dan Halep'e gidecek bir Türk'ün vesikasını almak maksadıyla Emniyet Müdürlüğüne giden ve güzel Fransızca bilen bir şahsa, okuması için Emniyet Müdürü bir kâğıt uzatmıştır. Okunan kâğıdın meali şudur: "Aşağıdaki isimleri yazılı olan eşhas Suriye Hükûmeti tarafından alınan karara binaen Halep ve civarına gidemeyeceklerdir." İsimlerin okunmasına meydan verilmeden kâğıt emniyet müdürü tarafından geri alınmış ve ayrıca bu karardan bahsedilmeyerek delegeye müracaat edilmesi ve hatta kendisinden şikâyetle edilmesini ilave etmiştir. Bu suretle seyahati menedilmiş eşhasın meydana çıkarılması ancak istedikleri zaman kendilerine müsaade verilmeyişleriyle belli olabilecektir. Adalı Mehmet ile oğlu Nafi ve Antakya Belediye Reisi Vedi Münür'ün Halep Seyahatleri için Vaki müracaatlarında Adalı'ya derhal vesika verilmiş, diğerleri için delegeye müracaatları lüzümünü bildirmiş ve Suriye ile birkaç gün süren muhabereden sonra ancak vesikaları verilebilmiştir. Eğer bu karar yalnız Suriye Hükûmeti'nin bir kararı olsaydı, sonradan bu iki şahsa müsaade edilmemesi icab ederdi. Cereyan-ı hale göre Fransızlarında bu işte medhalder oldukları anlaşılmıştır." ¹³³

Türk Gizli servisi 12 Ekim 1938'de verdiği raporda Halep'deki Suriyeli Emniyet Müdürünün gerçekte Suriyeli olmadığını tespit etmiştir. 27 Ekim 1938 tarihli istihbarat raporunda "...Emniyet müdürü olarak adı geçen zatın aslen Fransız ve Kole'nin yokluğunda kendisine vekâlet den Delege muavini Dömenk olduğu anlaşılmıştır." denilmiştir. ¹³⁴

Arap Birliği savunucularından Usbeciler Hatay'daki arapların Suriye'ye göçmelerini teşvik için yeni bir propagandaya başvurmuştur. Türk gizli servisinin tespitlerine göre Usbeci Başkan Zeki Arsuzî, Hatay okullarındaki Arap talebelerin parasız olarak Suriye Okullarına kabul edilmeleri için Suriye Hükûmeti nezdinde teşebbüste bulunmuştur. Suriye

133 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 132

134 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 131

Hükûmetinin teklife olumlu cevap vermesi üzerine Hatay okullarından bazı öğrenciler Suriye'ye geçmeye başlamışlardır. Ancak beklenenin aksine Araplardan çok, ekserisi alevi, Rum ortodoks olan talebeler yavaş yavaş Suriye'ye geçmeye başlamışlardır. Bu durumun Suriye'li Araplar üzerinde yapacağı olumsuz etkiyi önlemek üzere Suriye maarif nezareti geçişi güçleştirecek bazı tedbirler almaya başlamıştır. Bu tedbirler meyhanında Hama Lise'sine müracaat eden talebelere bir "şahadetnâme" isteyerek güçlük çıkarmıştır. Bu öğrencilerin çoğunda şahadetnâme alamadığından geri dönüp Antakya Lise'sinden diploma istemişlerdir. Antakya Lisesi ise bu talebi haklı olarak sürüncemede bırakmıştır. Bu durum karşısında öğrencilerin bir kısmı lisenin Arapça kısmına yeniden kayıt yaptırmış, bir kısmı da okulu terketmiştir. Okula kayıt yaptıranların sayısı 4'tür. Diğerleri ise boş gezmektedirler.¹³⁵

SONUÇ

Hatay Meselesi Atatürk'ün sağlığında üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Belgelerden de anlaşıldığı gibi 1936 yılından başlayarak ölümüne kadar bu meselenin takipçisi olmuştur. Bu özel ilgi dolayısıyla Hatay o dönemde Türkiye'nin dış politikasında devamlı birinci sırada yer almıştır. Bu meselenin çözümü için gerek dışişleri yetkililerinin, gerekse Türk istihbarat teşkilatının yoğun bir çalışma içerisinde oldukları görülmektedir. Dışişleri, uluslararası hukuk ve ikili anlaşmalar çerçevesinde bu olayın çözümü için gerek Fransa, gerekse Birleşmiş Milletler nezdinde her türlü teşebbüste bulunmuştur. Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilatı Adana Bölge Başkanlığı ise kendi ilgi alanı çerçevesinde meselenin peşini bırakmamıştır. Yine elimizdeki belgelerden anlaşıldığına göre Türk gizli servisi gerek Sancak dahilindeki halkın, gerekse Suriye Hükûmeti ve Fransız yetkililerin hal ve hareketlerini yakından takip etmiştir. Sık, sık Ankara'ya ulaştırdığı bilgilerle merkez-i hükûmetin bu konuda politikalarını oluşturmaya yardımcı olmuştur. Türk gizli servisinin çalışmalarının sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1- Teşkilat Fransızları yakın takibe alarak faaliyetlerini Ankara'ya bildirmiştir. Etnik ve dini gruplarla ilişkilerinin ne ölçüde olduğunu, silah ve

135 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 201

para yardımı yapıp yamadığını merkeze bildirecek ikili görüşmelerde strateji belirlenmesine yardımcı olmuştur.

2- Etnik grupların sosyal durumlarını, dini yapılarını, siyasi faaliyetlerini ve birbirleriyle ilişkilerini yakından takip etmiştir.

3- Türklerin moral bakımından takviye edilmesine yardımcı olmuştur. Türkiye'nin daima yanlarında olduğu Türklere hissettirilmiştir. Fransızların müslümanlar arasındaki mezhebi farklılıkları körüklemesine engel olunmaya çalışılmıştır.

4- Fransızların dışında bölgede çıkar peşinde koşan ve bunun için faaliyette bulunan İtalyanlar yakından takip edilmiştir. İtalyanların bölgedeki etnik, dini gruplar ve kişilerle ilişkileri sürekli Ankara'ya rapor edilmiştir.

5- MAH elemanları seçim sonuçları ile ilgili yüzde yüze yakın isabetli tahminlerde bulunmuşlardır.

6- Hatay bölgesinde yaşayan bazı Çerkezler, bir kısım Ermeniler ve Kürtler Türkiye taraftarı tutum izlerken, Arapların büyük bir kısmı Suriye taraftarı bir tutum içindedirler.

7- İkinci Dünya Savaşı öncesi dünya siyasi konjoktörü çok iyi bir şekilde değerlendirilerek Hatay'ın bağımsızlığına kavuşması ve daha sonra Türkiye'ye iltihakı sağlanmıştır. Bu neticenin alınmasında Türk gizli servisinin diğer unsurlarla birlikte yaptığı çalışmalar önemli bir rol oynamıştır.